

ZÁPADOČESKÁ UNIVERZITA V PLZNI

FAKULTA PEDAGOGICKÁ

KATEDRA PEDAGOGIKY

**RITUALIZOVANÉ CHOVÁNÍ DĚTÍ PŘEDŠKOLNÍHO
VĚKU V EVOLUČNÍM PROCESU SOCIÁLNÍHO UČENÍ:
VÝZKUM V MATEŘSKÝCH ŠKOLÁCH PLZEŇSKÉHO
KRAJE**

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Ilona Kašová

Předškolní a mimoškolní pedagogika - Učitelství pro MŠ

Vedoucí práce: Mgr. Pavla Sovová Ph.D.

Plzeň, 2014

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně s použitím uvedené literatury a zdrojů informací.

Plzeň, 28. března 2014

.....
vlastnoruční podpis

Na tomto místě bych ráda poděkovala vedoucí mé bakalářské práce, paní Mgr. Pavle Sovové, Ph.D., za její čas, který věnovala připomínkám k obsahové a formální stránce teoretické části a za cenné rady a pomoc při zpracovávání praktické části práce. Zároveň bych chtěla poděkovat synovi Vojtěchovi za motivaci při výběru tématu a za jeho přínos k pochopení dané problematiky.

Poděkování patří také učitelkám a ředitelkám mateřských škol Plzeňského kraje, které přispěly vypracování dotazníku k realizaci výzkumu v mateřských školách.

Obsah

ÚVOD.....	3
TEORETICKÁ ČÁST	5
1 RITUÁL	6
1.1 Definice	6
1.2 Funkce.....	7
1.3 Historie bádání.....	9
1.4 Rituál ve společenských vědách	11
1.5 Ritualizované chování	13
1.5.1 Rituál a ritualizované chování.....	13
1.5.2 Negativní projevy	14
2 SOCIÁLNÍ UČENÍ.....	15
2.1 Proces socializace.....	15
2.2 Formy sociálního učení.....	16
2.3 Přínos rituálů k sociálnímu učení.....	17
2.4 Evoluční perspektiva.....	18
2.5 Kulturní přenos.....	18
3 RITUALIZOVANÉ CHOVÁNÍ DĚTÍ V MATEŘSKÉ ŠKOLE	20
3.1 Současná předškolní pedagogika	20
3.2 Význam ritualizovaného chování v předškolním věku.....	21
3.3 Charakteristika období předškolního věku.....	21
3.4 Teorie mysli.....	22
3.5 Charakteristika rituálů v mateřské škole	22
3.6 Druhy rituálů v mateřské škole.....	23
3.6.1 Rituály všedního dne.....	25
3.6.2 Rituály v průběhu roku	26
3.6.3 Tabu.....	27
PRAKTICKÁ ČÁST.....	29
4 VÝZKUM.....	30
4.1 Cíl výzkumu.....	30
4.2 Metodologie zkoumání	30
4.3 Výzkumný vzorek.....	31
4.4 Popis průběhu dotazníkového šetření	32
4.4.1 Kvalitativní dotazníková sonda.....	32
4.4.2 Kvantitativní dotazníková sonda	36
4.5 Shrnutí výsledků šetření	40
4.6 Doporučení pro praxi	40

ZÁVĚR.....	41
RESUMÉ.....	42
SLOVNÍČEK POJMŮ.....	43
SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY	44
ELEKTRONICKÉ ZDROJE.....	46
PŘÍLOHY	47
1. Příloha 1:.....	47
2. Příloha 2:.....	65

ÚVOD

Ritualizované chování zasazené do evolučního procesu sociálního učení je velmi přitažlivé téma, ale těžce uchopitelné. Je potřeba porozumět základním pojmům, které se tohoto tématu významně dotýkají. Výchozím bodem pro mne je pochopení pojmu kultura, která je vnímána jako součást lidské přirozenosti a ovlivňuje úspěch a přežití jednotlivců i skupin. Důležitou roli hraje kultura v porozumění lidskému chování a souvislostí s přebíráním názorů a hodnot od lidí v nejbližším okolí. Kultura je „soubor informací, které získává jedinec od ostatních příslušníků svého druhu prostřednictvím učení, napodobování a jiných forem sociálního přenosu, jež jsou schopné ovlivňovat jeho jednání.“¹

Na základě sociálního učení dochází ke kumulaci forem chování, které jsou společné pro velké množství živočišných druhů, ale pouze člověk upřednostňuje sociální učení před individuálním. Mezi mechanismy sociálního učení patří učení se kopírováním činností (nápodoba neboli imitace) a poznávání vlastností předmětů či prostředí.²

Srovnávacími experimenty se potvrdil rozdíl mezi formou sociálního učení kopírováním (imitací) u primátů a u předškolních dětí. V případě primátů je zjevné zaměření na nápodobu konečného stavu bez zohlednění cesty k cíli, kdežto u předškolních dětí je obvyklé kopírování i zjevně irelevantních kroků vedoucích k cíli. Tento jev je v zahraniční literatuře označen termínem (*over-imitation*) nad-imitace.³ V této souvislosti jsem svoji práci zaměřila na děti předškolního věku a na specifické zvláštnosti tohoto věkového období v souvislosti s vnitřními předpoklady k ritualizovanému chování.

Cílem mé bakalářské práce je zpracování tématu rituálů v předškolním věku úhlem pohledu nejnovějších poznatků z oblasti současné religionistiky, sociálně kognitivní teorie učení a vývojové psychologie. Ukazuje se, že rozpracování této problematiky z uvedené perspektivy v českém prostředí doposud chybí.

V první části práce jsem se zaměřila na definování obecných pojmů a historii vědeckého bádání v dílech jednotlivých autorů. Součástí této teoretické části je pohled na ritualizované chování z hlediska vývojových zvláštností předškolního věku a charakteristika rituálů

¹ RICHERSON, Peter J a Robert BOYD. *V genech není všechno, aneb, Jak kultura změnila evoluci člověka*. Vyd. 1. Praha: Academia, 2012, 407 s. Galileo. ISBN 978-802-0020-666. str. 17.

² KAŠE, Vojtěch. *Rituál, kognice, imitace: Historická religionistika v evoluční perspektivě*. Práce na religionistickou studentskou vědeckou konferenci v roce 2013 (online). Dostupné z: <https://www.academia.edu/3617021/Ritual_kognice_imitace_Historicka_religionistika_v_evolucni_perspektive>

³ Viz tamtéž

v mateřské škole. Část výzkumnou jsem rozdělila do dvou na sebe navazujících fází. První etapa je kvalitativním průzkumem prostředí mateřských škol v oblasti užívání různých forem rituálu a podmiňuje druhou etapu kvantitativního výzkumu výskytu rituálů v mateřských školách Plzeňského kraje.

V dnešní moderní společnosti se klasické rituály spojené s ročním cyklem přírody a s náboženstvím ze života lidí vytrácejí. Často se tak děje z důvodu ztráty smyslu a obsahu konkrétního rituálu, v tom případě se tak děje ku prospěchu věci. Přesto se nemohu zbavit dojmu, že vzniká jakási prázdnota, která si říká o naplnění. Vzniká hlad po čemsi tajemném, neuchopitelném. Tento hlad je uspokojován různým způsobem. Jakoby náboženství nemělo co nabídnout, proto nastává příklon k ezoterice a k magii. Rozbíjení klasických tradic v předchozím režimu a jejich nahrazování novými charakterizuje nesprávně interpretovanou lidskou touhu po svobodě. Příkladem nahrazování lidské potřeby ritualizovaného chování může být nakupování ve velkých nákupních centrech nebo sledování televize s některými průvodními znaky rituálu jako je například pravidelné opakování, stejné místo a čas.

„Lidská touha po slavnosti a obřadu, které přerušují banalitu a nudu každodennosti a potvrzují naši sounáležitost s kosmem, však nezmizela. Lidé nadále vyžadují, aby zásadní události a přechody jejich života byly doprovázeny působivými iniciačními rituály, a potřebují se prostřednictvím účasti na masových obřadech a slavnostech stále utvrzovat ve své kolektivní identitě a příslušnosti k celku.“⁴

⁴ BUDIL, Ivo. *Bez rituálu zešítet*. Nový Prostor, 2007, roč. 0, č. 295, s. 10-11. ISSN: 1213-1911.

TEORETICKÁ ČÁST

1 RITUÁL

1.1 Definice

Orientovat se v množství definic rituálu je velmi těžké. Některými autory je rituál definován jako slavnostní zvyk, zvyklost, obřad nebo soubor církevních předpisů a zvyklostí pro výkon bohoslužeb.⁵ Rituál lze vymezit jako kult – standardizovaný soubor úkonů vymezující kolektivní i individuální náboženské chování.⁶

Vedle pojmu rituál se můžeme setkat s celou řadou dalších termínů, které se vzájemně překrývají, některými autory jsou užívány jako synonyma, jiní je rozlišují, avšak nejednotně. Obecně lze říci, že mezi synonyma či slova s podobným významem patří obřad, ceremonie či ceremoniál.

J. Krupková uvádí, že základní jev v oblasti více nebo méně ustálených způsobů opakovaného jednání lidí při určitých příležitostech a v určitých situacích je zvyk. Obyčej je pak konkrétní projev zvyku v určitém společenství, kultuře. A obřad neboli rituál je stejně jako obyčej specifické umocnění zvyku, ovšem s pevnou strukturou.⁷

V zahraniční literatuře jsou pak termíny obyčej, obřad, ceremonie často nazývány jedním slovem - rituály. Základem je jazykový význam slova rituál. Rituál pochází z latinského slova **ritus**, což také znamená obřad, obyčej či řád. P. Hartl a H. Hartlová definují rituál jako „pravidelné, pevnou kultickou tradicí stanovené opakování bohoslužebných nebo magických úkonů jako obřad, sled slov nebo činů, které vedou k uskutečnění daného cíle“.⁸ Dalo by se říci, že rituál je symbolický akt konající se v pravidelných intervalech. Je mu přikládána zvláštní moc někdy až magická. Má přesně stanovený řád a pravidla a jeho jednotlivé fáze na sebe navazují. Tomáš Halík (psycholog a religionista) v rozhovoru pro časopis *Psychologie dnes* říká: „Rituál a symbol charakterizují člověka v jeho nejvlastnější podstatě a důstojnosti jako bytost, schopnou překročit sebe sama, jsou projevem

⁵ PETRÁČKOVÁ, Věra. *Akademický slovník cizích slov: II. díl. L-Ž*. Vyd. 1. Praha: Academia, 1995, s. 446-834. ISBN 80-200-0524-2.

⁶ Dostupné z: <http://cs.wikipedia.org/wiki/Ritu%C3%A1l>

⁷ Srov. KRUPKOVÁ, Jaroslava. *Tradice a etnografie: k úloze tradice ve vývoji kultury*. Vyd. 1. Praha: Univerzita Karlova, 1991, 125 s.

⁸ Srov. HARTL, Pavel a Helena HARTLOVÁ. *Velký psychologický slovník*. Vyd. 4., V Portálu 1. Ilustrace Karel Nepraš. Praha: Portál, 2010, 797 s. ISBN 978-80-7367-686-5.

transcendentální povahy lidského bytí, naší rozumějící otevřenosti vůči tomu, co nás přesahuje a zároveň zůstává nezmanipulovatelným tajemstvím.“⁹

Rituál má mnoho společného s divadelním představením. Koná se v přesně stanoveném čase a určeném místě, avšak zásadním rozdílem je zejména míra předstírání. Rituál nepředstírá, kdežto divadlo ano. Avšak rituál i divadelní představení mají společné to, že jsou spojeny s materiálním životem společnosti a podobným způsobem uskutečňují jakousi společenskou terapii.

U předškolního dítěte narážíme na podobnost mezi rituálem a hrou. Rozdíl spočívá v podstatě hry, která se může neustále měnit a přijímat nové možnosti a způsoby.

Samotné slovo rituál je používáno poměrně často, přesto ucelený soubor informací chybí. Slovo rituál se opakuje v mnoha člancích o výchově nebo o náboženství, v běžné mluvě jej používáme také poměrně často. Tato skutečnost vypovídá ne snad o významu slova, ale o šířce obsahu.

Ve své práci se chci zaměřit také jen na část problematiky rituálního chování dětí předškolního věku zúženou na prostředí mateřské školy. Při svém zkoumání pokrytí této problematiky v literatuře jsem narazila na několik diplomových prací o rituálech z prostředí rodiny a o úrovni teorie mysli v předškolním věku ve srovnání různě výchovně zaměřených mateřských škol. Souvislosti zde nacházím v přínosu k pochopení psychické a mentální úrovně dětí tohoto věku. Studnicí styčných bodů rituálů a výchovy dětí předškolního věku je časopis *Informatorium 3-8* nakladatelství Portál, z jehož článků také čerpám.¹⁰

1.2 Funkce

Téma rituálů je velmi zajímavé a podnětné z hlediska psychologického, přesto stále zůstává na okraji zájmu. Ke každé kultuře v širším slova smyslu a společenství v užším slova smyslu patří mnoho rituálů, kterými se řídí členové určité skupiny. Tyto společné neboli společenské rituály plní funkci stabilizační, socializační a komunikační. Zprostředkovávají přenos kultury, vrůstání do konkrétní společnosti. Dávají životu smysl a řád, nabízejí zázemí společenství lidí stejného smýšlení. Stanovují hranice chování vytvářením pravidel a rolí ve společenství, čímž pomáhají přizpůsobit se něčemu novému, zbavit se strachu z neznámého. Tím zároveň plní adaptační funkci a mobilizují psychické síly.

⁹ HALÍK, Tomáš. *Pane Bože! Dělá, co můžu*. Jakub Hučín. Psychologie dnes: časopis, vychází měsíčně, 2004, č. 1/2004 – 401, ISSN 1211-5886.

¹⁰ Např. rozhovory Marie Těthalové s významnými osobnostmi.

Na rozdíl od dobrodružství, které prožíváme smyslově a je ovlivňováno podněty přicházejícími z vnějšího prostředí, má rituál smysluplný obsah a vnitřní rozměr ve formě duševního prožitku. I rituál je třeba v přiměřené míře aktualizovat a hledat jeho nový smysl. V opačném případě hrozí, že se z rituálu stane rutina. Podle slovníku cizích slov je to zaběhaná dovednost daná dlouhodobou zkušeností. Rutina je v podstatě rituál bez vnitřního naplnění, také by se dalo říci dobrodružství, které opakováním ztratilo napětí a nenašlo svůj nový smysl.

Rychlé životní tempo dnešní moderní doby rutinizaci do značné míry podporuje. To, co dříve bylo rituálem, se dnes stává rutinou. Příkladem je proměna vztahu člověka k médiím. Dříve byl výběr přístupných informačních zdrojů jednoduchý, dnešní člověk nevystačí s novinami, ale potřebuje sledovat rozhlas, televizi, internet. Na příjemný odpolední rituál četby novin a pití kávy nezbyvá čas, náhražkou je rychle získaný přehled z internetu. Z rodin se vytrácí tradiční rituály jako je společné stolování, některé děti neznají společný oběd a rodiče za nimi běhají s každým soustem po bytě. Další formou rutiny v negativním slova smyslu je rychlé občerstvení v bufetu.

Můžeme si také položit otázku: umíme ještě slavit? Zde nemůžeme zaměnit vánoční spěch při veškeré výzdobě a reklamě za slavení. Samotný lidský život se stává rutinou, vše se opakuje v pravidelných intervalech a člověk je na to nastaven. Střídá se noc a den, léto a zima, každý den se podobá tomu předchozímu, dá se předvídat, co nás čeká. Rutina člověku pomáhá tím, že se zdokonaluje v určitých činnostech, zvládá je rychleji a přesněji, nemůžeme se bez ní obejít. Zároveň také unavuje, otupuje a stává se břemenem stereotypu a nudy. Z antropologického hlediska je geniálním řešením občasně vypřáhnutí a slavení. V určité chvíli je užitečné udělat všechno jinak, obráceně, prostě převrátit všechno vzhůru nohama. V minulosti, když člověk celý týden manuálně pracoval, přirozeně se těšil na neděli, kdy se svátečně oblékne a setká se lidmi. Dnes se člověk před lidmi často raději schová do domácí ulity nebo do anonymity davu, protože vlastně celý týden žije mezi lidmi. Rituál slavení dostává novou podobu. Z rutiny všednodenního shonu a štvání můžeme ve svátek udělat vše obráceně a slavit tím, že si uděláme čas na děti a na druhého člověka.¹¹

¹¹ Srov. SOKOL, Jan. *Zapomněli jsme slavit?* Nový Prostor, 2007, roč. 0, č. 295, s. 10-11. ISSN: 1213-1911.

1.3 Historie bádání

Integrační funkci rituálů ocenil významný sociolog E. Durkheim, který rituály prohlásil za vyjádření společenské solidarity kolektivního přesvědčení.¹² Především zdůrazňoval význam rituálu jako prvku stmelujícího sociální skupiny a pomáhajícího vytvářet kolektivní vědomí.¹³ Rituály charakterizoval jako druh jednání, k němuž dochází pouze uprostřed shromážděné skupiny. Mají podněcovat, udržovat či proměňovat určité mentální stavy této skupiny a jsou pravidly chování ukládajícími člověku, jak se má chovat v přítomnosti posvátného.¹⁴

J. G. Frazer vidí primitivní rituály jako produkty magického myšlení. Pro divocha znamená magie totéž, co pro středověkého člověka náboženství a pro člověka moderního věda; výklad okolního světa a návod k jednání. Magické myšlení se řídí jinou logikou, než na kterou jsme zvyklí. Zničením napodobeniny nepřítele může být zničen nepřítel sám, jisté rituály způsobují, že ráno vyjde slunce apod. Rituál je tedy primitivním pokusem o ovládnutí okolního světa. Pokusem, který je ovšem založen na chybných předpokladech.¹⁵

O přehledné třídění rituálů se zasloužil Arnold van Gennep. Upozorňuje na tzv. *pomezí* jako důležité stadium přechodových rituálů, ve kterém člověk stojí jakoby mezi dvěma stavy ve společnosti, kdy stojí na prahu své nové identity, ale dosud do ní nevstoupil plně. Zdůrazňuje důležitost *materiálního přechodu* v přechodových rituálech,¹⁶ tj. hmotného objektu typu prahu, veřejí, brány, mostu apod. Klade důraz na neosobní rovinu obřadu, na magickou sílu, která se obřadem aktivuje, nikoli na objekt obřadu, na božské bytosti apod.¹⁷ Člověk je neustále v rámci společnosti zařazován do různých příhrádek. Tyto příhrádky mohou být jednotlivé životní etapy, může jít ale také o výběrové subkultury¹⁸. Vytvořil přehled základních etap rituálů vztahujících se k životním událostem nebo ke změnám společenského statusu a ve svém díle je nazývá přechodovými. Rituály podle něj plní funkci převádění účastníků z jednoho stavu bytí do jiného a vyjadřují stavy v průběhu tohoto

¹² Srov. DURKHEIM, Émile. *Elementární formy náboženského života: systém totemismu v Austrálii*. Vyd. 1. Praha: Oikoymenh, 2002, 491 s. ISBN 80-729-8056-4.

¹³ Srov. H. Maříková, M. Petrusek, A. Vodáková a kol., 1996)

¹⁴ Srov. NEŠPOR, Zdeněk R, David VÁCLAVÍK a Iva DOLEŽALOVÁ. *Příručka sociologie náboženství*. Vyd. 1. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2008, 449 s. Studijní texty, sv. 44. ISBN 978-808-6429-922. str. 135.

¹⁵ Srov. FRAZER, James George. *Zlatá ratolest: Magie, mýty, náboženství*. 2. vyd. Praha: Mladá fronta, 1994, 632 s. ISBN 80-204-0488-0.

¹⁶ Srov. GENNEP, A. *Přechodové rituály*. 1. vydání. Praha: NLN, 1997. 201 s. ISBN 80-7106-178-6. str. 176

¹⁷ Srov. tamtéž str. 16.

¹⁸ Jedná se např. o tajná iniciační společenství nebo profesní skupiny a podobně.

přechodu. Přechodové rituály (například křest, svatba, pohřeb) mají ve všech kulturách stejnou strukturu a mohou být zastoupeny samostatnými obřady. Rituály přechodu se stávají mechanismem, který pomáhá lidem lépe zvládat životní zlomy a krizová stádia života. Schematicky rozdělil přechodové rituály na tři na sebe navazující etapy: rituály odloučení, rituály pomezí (liminární - prahové) a rituály přijetí.¹⁹

Na toto schéma navázal Victor W. Turner a rozšířil je o pojem „communitas“ – společenství v souhře se sociální strukturou společnosti. Zajímal se hlavně o komplexní rituály, při kterých zkušení duchovní vůdci komunity pomáhali jednotlivcům nést jejich neštěstí. Rozpracoval techniky interpretace symboliky rituálu, které výrazně ovlivnily jeho nástupce. Věnoval se systematické analýze rituálu jako opakujícího se sociálního postupu, jehož prostřednictvím jsou do života konkrétní společnosti symbolicky uváděny kulturní ideje. Podle něj byl náboženský a rituální symbolismus tradičních kultur nahrazen souborem nových symbolů, ikon, idejí a vzorů rodících se ve sféře filmu, hudby, televize, divadla a dalších forem masové kultury.²⁰

Představitel strukturální antropologie C. Lévi-Strauss předložil výklad rituálů. Podobnost iniciačních rituálů všude na světě spatřuje v tom, že reprodukuje stále totéž schéma. Zabývá se také tím, proč my v západní společnosti nepovažujeme provádění těchto rituálů za nezbytné, a vysvětluje to tím, že přírodní národy a moderní člověk mají odlišné myšlení. Podobně jako například M. Eliade zdůrazňuje i on u iniciačních rituálů téma smrti a narození, které zde mají ještě svůj původní plný smysl.²¹

E. Goffman studoval ve vyspělých společnostech rituály každodenního života a mezi nimi se zaměřil především na rituály vzájemné úcty, které slouží k vzájemnému potvrzování nároků a postavení jednotlivců. Jednotliví účastníci těchto rituálních setkávání se pomocí nich snaží představit sobě navzájem v silně idealizované podobě. Nabízí pohled na běžné malé rituály všedního dne, během kterých se lidé snaží posílit svoji autoritu u ostatních. Tím potvrzují své nároky na právě zastávané pozice. Prostřednictvím těchto rituálů jsou vymezovány vztahy mezi nadřízenými a podřízenými, pocit identifikace s vlastní skupinou, odlišnost od skupin cizích.²²

¹⁹ Srov. GENNEP, A. *Přechodové rituály*. 1. vydání. Praha: Mythologie, 1997. 201 s. ISBN 80-7106-178-6.

²⁰ Srov. TURNER, Victor. *Průběh rituálu*. Vyd. 1. Překlad Lucie Kučerová. Brno: Computer Press, 2004, 194 s. ISBN 80-722-6900-3. str. 95

²¹ Srov. LÉVI-STRAUSS, Claude. *Myšlení přírodních národů*. Vyd. 2., v Dauphinu 1. Liberec: Dauphin, 1996.

²² Srov. GOFFMAN, Erving. *Všichni hrajeme divadlo: sebeprezentace v každodenním životě*. Vyd. 1. Překlad Milada McGrathová. Praha: Nakladatelství Studia Ypsilon, 1997, 247 s. ISBN 80-902-4824-1.

Velmi podnětný, důležitý, avšak kupodivu ne příliš často citovaný pohled na problematiku lidských rituálů přiblížil ve svém díle E. Erikson. Vývoj a fungování organismu ovlivňuje podle něj vedle genetického základu i sociální zkušenost. Jednotlivé kvality Ega se utvářejí v konfrontaci s vnitřním plánem i různými požadavky okolí během psychosociálních krizí, které se v lidském životě objevují v závislosti na vývojovém stadiu. Charakterizuje každý vývojový stupeň „ritualizací“. Ta představuje do určité míry hravý, kulturně determinovaný způsob realizace interakce s druhými.

Příkladem nejranější ritualizace je interakce mezi matkou a dítětem. Způsob, jak matka zdraví své dítě, když je budí, jak je krmí, přebaluje nebo ukládá ke spánku. E. Erikson však vyzdvihuje především běžné rituály všednodenního života. Například z ritualizace matka - dítě se stává součástí rituálu setkání s jiným člověkem. Předpokládá, že ritualizace každého významného stadia života odpovídá některé významné instituci společnosti. Nebezpečí ritualizace se ukazuje v její extrémní, negativní podobě, kdy se stává „ritualismem“, ve kterém je pozornost jedince zaměřena pouze na sebe sama. Takoví lidé se více zaměřují na své vlastní chování a potřeby než na vztahy s druhými lidmi.²³

1.4 Rituál ve společenských vědách

Rituály se zabývá také religionistika. Mircea Eliade, rumunský religionista a historik náboženství, předpokládá, že každý rituál v sobě nese božský vzor, archetyp. Každá činnost je podle něj vlastně opakováním mytického vzoru.²⁴ Původně bylo ve srovnávacím studiu náboženství za rituál označováno kultické chování věřících ve vztahu k nadlidským (jimi akceptovaným) bytostem. Ritualizované chování je součástí lidské zkušenosti a souvisí především s náboženstvím, protože umožňuje komunikaci s posvátnem a provází všednodenní i sváteční způsob života.

Psychologové i učitelé si kladli otázku, které faktory nejvíce ovlivňují přechod z jednoho stadia vývoje do druhého. Piaget říká, že kognitivní vývoj dítěte ovlivňují čtyři faktory: zrání, učení, předávání sociální zkušenosti a ekvibrace (rovnováha). Ani jeden z těchto čtyř faktorů nepůsobí osamoceně; pro zdárný vývoj dítěte je nutná jejich součinnost. Rozlišuje stadia kognitivního vývoje jedince na období senzomotorické od 0 až 2 roky, předoperační

²³ Srov. HALL, Calvin S. *Psychológia osobnosti: úvod do teórií osobnosti*. 1. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1997, 510 s. ISBN 80-080-0994-2.

²⁴ Srov. ELIADE, Mircea. *Mýtus o věčném návratu: (archetypy a opakování)*. Překlad Eva Streibingerová. Praha: ISE, 1993, 102 s. Oikúmené. ISBN 80-852-4151-X.

od 2 do 7-8 let, konkrétních operací od 7-8 do 11-12 let a formálních operací od 11-12 a více let.

Psychologové považují rituál za specifický způsob chování, který se projevuje u všech lidí a svou funkci plní především v krizových momentech, ať už v krizích vývojových, individuálních nebo dobových krizích celého národa, vždy, když se společnost nebo jedinec musí přizpůsobit něčemu novému, neznámému. Dodávají pocit jistoty a pomáhají oprostit se od existenčního strachu. Z tohoto pohledu může být rituál považován za most k hlubším duševním vrstvám, které svým vědomím už nedokážeme řídit. Jeho prostřednictvím může být našemu vědomí zprostředkována síla k tomu, aby vývoj nebo život mohl pokračovat dál. Rituály si můžeme také záměrně vymýšlet a vědomě použít v situacích strachu, bezmoci nebo potíží. Specifickým rysem všech rituálů je, že se v určitých situacích pravidelně opakují a probíhají podle pravidel, která jsou po dlouhou dobu neměnná. Jak se proměňuje společnost, mohou některé z nich ztratit svůj smysl a nejsou-li naplněny novým obsahem, zanikají nebo zůstávají jen formou bez obsahu.²⁵

Psychologie hovoří o rituálech především jako o prostředku k uvolnění napětí, k odstranění strachu, tedy o jeho mentálně hygienických aspektech. Poměrně netradiční je využití rituálů v rámci rodinné terapie, kdy se rituál stává součástí rodinného života a pomocníkem v léčbě.

V sociálním chování mají rituály velice významné místo. Jsou činitelem, který stvrzuje vztah zúčastněných osob. Celá naše společnost je vlastně protkána kulturními rituály, u kterých si vlastně často ani neuvědomujeme, že existují. Jsou to dané způsoby chování podle určitých pravidel, kterými se řídíme. Toto chování zabezpečuje soudržnost sociálních skupin a také tlumí agresi.

Sociologie významně řeší otázku sociálních interakcí. Jak uvádí Anthony Giddens, naše sociální aktivita ve velké míře zahrnuje každodenní zvyklosti související s potkáváním se s dalšími lidmi. Neustále se opakují podobné vzorce chování. Pokud se v našem životě něco změní, poměrně rychle si vytvoříme nové pravidelné návyky.²⁶

V pojetí sociologie představuje rituál individuální nebo kolektivní způsob chování, který je standardizován, tj. založen na vynucených nebo tradičních pravidlech. Takový způsob chování vystupuje jako posvátný obyčej. Vzniká jako reakce jednajících osob na situace

²⁵ Srov. KAUFMANN-HUBER, Gertrud. *Děti potřebují rituály*. Vyd. 1. Překlad Alžběta Sirovátková. Praha: Portál, 1998, 94 s. Rádcí pro rodiče a vychovatele. ISBN 80-7117-8203-3. str. 9.

²⁶ Srov. GIDDENS, Anthony. *Sociologie*. vyd. 1. Překlad Jan Jařabík. Praha: Argo, 2001, 596 s. ISBN: 80-7203-124-4.

rozhodování nebo strachu, přičemž pro svou identickou opakovatelnost funguje jako stabilizátor chování. Je nástrojem, pomocí něhož dané společenství udržuje a upevňuje své normativní uspořádání a organizaci, resp. představuje komunikativní strukturu náboženského kultu. Nejdůležitějším rysem rituálu je forma opakování, nového a nového ujišťování. Rituál je vzorec chování stvořený jako obrana proti nahodilosti a chaosu. Je limitován gesty, slovy, předměty, kterými operuje a dokonce i místem, kde se odehrává.²⁷

Sociologové v rituálech moderní společnosti konstatují odklon od úzkého kontaktu s posvátnem nebo o posvátnu v souvislosti s rituálem již vůbec nehovoří, chápou je jako nereflektované, často zautomatizované chování. Mají odlehčující funkci, která „umožňuje těm, kdo rituál praktikují, překlenout oblast nejistoty v rizikových situacích a posílit pocit ontologického bezpečí“.²⁸ Sociální vědy identifikují rituál jako univerzální kategorii lidské zkušenosti potřebnou k analýze podstaty sociálních jevů.

V případě dítěte předškolního věku se dotýkáme tématu komunikace a začlenění do společenství vrstevníků. Rituály tvoří lidé a stávají se prostředkem ovlivňujícím jejich prožívání a chování. Jejich podoba, existence či neexistence vypovídá o situaci v dané kultuře, společnosti či v životě jedince.²⁹

Rituály se zabývá také sociální a kulturní antropologie. Z antropologického hlediska je základním úkolem rituálu v každé společnosti řešit rozpory a konflikty, které vznikají nebo mohou vzniknout mezi přírodou a společností nebo uvnitř společnosti samé. Řešení spočívá v tom, že celý konflikt se prostřednictvím rituálu imituje v určité modelové situaci.

1.5 Ritualizované chování

1.5.1 Rituál a ritualizované chování

Na rituál lze nahlížet jako na *formu chování*, kterou je možné v návaznosti na dlouhou tradici antropologického výzkumu formálně charakterizovat prostřednictvím několika znaků a témat, mezi které náleží:

- odstranění běžných cílů chování
- lpění na ustálené formě chování

²⁷ Srov. MAŘÍKOVÁ, PETRUSEK a VODÁKOVÁ. *Sociologický slovník: II. svazek P-Z*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 1996, s. 749-1627. ISBN 80-718-4310-5.

²⁸ Srov. tamtéž, str. 939

²⁹ 29. SOBOTKOVÁ, PETRA. *Místo rituálů v současné rodině*. Praha, 2003. 169 s. Diplomová práce na Filosofické fakultě Univerzity Karlovy na katedře psychologie. Vedoucí diplomové práce Lenka Šulová

- nutkavost provádět dané chování právě tím a ne jiným způsobem
- nadbytečné opakování některých kroků v rámci daného chování
- téma očišťování a jiné prostředky předcházení znečištění a jiným formám
- potenciálního nebezpečí.

Míra přítomnosti těchto znaků odpovídá ritualizaci daného chování. V nedávné době bylo poukázáno na to, že tyto znaky ritualizovaného chování se objevují v různých kontextech, mezi které patří na jedné straně patologické projevy obsedantně kompulzivní poruchy a na straně druhé tradiční náboženské rituály. Co je však důležité, všechny tyto projevy chování se pravděpodobně zakládají na univerzálních intuicích lidského kognitivního systému s jeho evoluční historií.

Ritualizované chování není jen předmětem individuální invence, ale i kulturního přenosu, o jehož úspěšnosti rozhoduje do jisté míry to, jak konkrétní forma chování působí na kognitivní systém, tj. to zda se při jeho sledování aktivují mechanismy sociálního učení zodpovědné za „nadimitaci“³⁰ a mechanismy pro předcházení nebezpečí.

Někdy je těžké vysledovat počátek vzniku ritualizovaného chování, protože se jeho forma se změnila k nepoznání a stal se plně samostatným projevem chování. Může to být mnohonásobně rytmicky opakovaný pohyb, který se postupně zjednodušil na náznakový pohyb, dále nápadně přehánění ritualizovaného pohybu. Aby byly jednotlivé ritualizované projevy srozumitelné v rámci druhu, je nutná jejich jednoznačnost. Osvědčené formy ritualizovaného chování se stávají dědičnými, některé projevy se předávají také učením.

1.5.2 Negativní projevy

Tak jako mohou rituály do našeho života vnášet řád a pokoj, mohou se stát nástrojem manipulace. Stejně tak zůstávají-li rituály rigidní, tj. bez aktuálního obsahu a smyslu, mohou být v životě jedince i skupiny velkou překážkou, protože mohou být i cestou pro ničivé síly.³¹

V rámci psychoterapie se hovoří o rituálu jako o prostředku, jehož podoba může odhalit řadu problémů a patologických vzorců vzájemné interakce. Rituál také může být

³⁰ KAŠE, Vojtěch. *Rituál, kognice, imitace: Historická religionistika v evoluční perspektivě*. Práce na religionistickou studentskou vědeckou konferenci v roce 2013 (online). Dostupné z: https://www.academia.edu/3617021/Ritual_kognice_imitace_Historicka_religionistika_v_evolucni_perspektive

³¹ KAUFMANN-HUBER, Gertrud. *Děti potřebují rituály*. Vyd. 1. Překlad Alžběta Sirovátková. Praha: Portál, 1998, 94 s. Rádcí pro rodiče a vychovatele. ISBN 80-717-8203-3. str. 10.

prostředkem, který přináší nové vzorce chování, které nežádoucí situaci mění. V každém případě ale podoba rituálu a především změna jeho podoby vypovídá o aktuální situaci.

Každý z nás se jistě setkal s dětskou rigiditou ve formě neochoty přijmout vnesenou inovaci ve vyprávění oblíbené pohádky. V mateřské škole se často setkáváme s dětmi, které špatně snášejí jakoukoliv změnu a odmítají se přizpůsobit, což často souvisí s odolností dítěte vůči náročnějším situacím v rodinách. Některé děti jsou doma chráněné téměř před vším, co by mohlo způsobit jejich „dyskomfort“, ať už chtějí rodiče maximálně zajistit jejich bezpečí, „neomezovat jejich rozvíjející se osobnost“, nebo mít prostě klid, jak upozorňuje psycholožka Ivana Halíková. Navrhuje přístup pozvolného „otužování“, vedení k větší flexibilitě a postupnému zvládnání nových situací.³²

2 SOCIÁLNÍ UČENÍ

2.1 Proces socializace

Socializace je proces osvojování si způsobů chování a seznamování se s kulturním prostředím, osvojení si společenských norem a plné přizpůsobení se společenskému životu. Socializace je proces celoživotní. Lidský jedinec přichází na svět jen jako potenciální člověk. Člověkem se stává teprve v procesu socializace, jehož výsledkem je získání specificky lidských způsobů reagování, vnímání, myšlení, cítění a konání, tedy osvojení si vlastností, které mu umožňují život ve společnosti. Socializace je proces vzájemného působení mezi společností a jedincem a zabezpečuje vrůstání člověka do společnosti a kultury. Znamená získávání sociálních dovedností, návyků a postojů potřebných pro styk s lidmi, pro přijímání různých společenských rolí, morálních i jiných norem společnosti. Uskutečňuje ve společenských a mezilidských vztazích vzájemným působením osob, skupin, institucí.

Podstata mechanismů socializace spočívá jednak v procesech učení, kterými si jedinec osvojuje určitý obsah socializace, jednak v regulačních procesech působení činitelů socializace. Hlavními činiteli socializace jsou sociální skupiny, do kterých je jedinec relativně trvale a pevně začleněn, a které proto mají možnost dlouhodobého přímého působení na jedince. Z tohoto hlediska se největší význam přisuzuje rodině, škole, skupinám vrstevníků, sociálním skupinám na pracovišti a dále hromadným komunikačním prostředkům.

³² Srov. HALÍKOVÁ, Ivana. *Já to nechci jinak!* Informatorium 3-8: časopis pro výchovu a vzdělávání, vychází měsíčně, 2011, č. 2, ISSN: 1210-7506.

Primární skupina je rodina, která poskytuje základ norem a hodnot, vede dítě ke společenskému životu v prostředí, dítě prostřednictvím rodiny navazuje první sociální kontakty, citové vztahy, učí se společenskému chování, seznamuje se s kulturními vzorci (tradice, zvyky, zákony, mravy). Rodina a její citové zázemí jsou pro vývoj dítěte nezastupitelné. Kladné, vřelé citové vztahy v rodině usnadňují vytvoření kladného vztahu k lidem vůbec.

Ve skupině vrstevníků se dítě učí zásady soužití ve skupině, učí se chápat motivy svého chování i chování jiných, získává schopnosti uplatnit se a prosadit se, tlumit vlastní egoismus, učí se spolupráci, odpovědnosti, v rámci skupiny se rozvíjí společenské city, vznikají přátelství. Vrstevnická skupina je zpravidla malou sociální skupinou, jejíž členové jsou si blízcí věkem. Z tohoto hlediska je homogenní. Vrstevnické vztahy v ní vznikající mají různé formy, promítají se do různých aktivit jedince. Vrstevnická skupina ovlivňuje vývoj dítěte už od předškolního věku, ale zvláštního významu nabývá v období dospívání. Vrstevnická skupina vytváří „cvičné pole“ pro osvojování nových rolí, zvládnání nových situací.³³

2.2 Formy sociálního učení

Napodobování (imitace) je nejdůležitější formou sociálního učení. I v našich sociálně kulturních podmínkách se bez napodobování lidský jedinec neobejde. Napodobením se učí řeči, mimice, gestikulaci, zdrženlivému či živému projevu citů, trávení volného času apod. Napodobením lze převzít i způsob života, způsob chování k ostatním lidem např. hra šestileté holčičky „na maminku“ prozradí hodně o chování její matky k ní.

Další formou je identifikace - vyjadřuje ztotožnění s osobou, k níž má jedinec vztah a chce se jí přiblížit, připodobnit. Je to záměrné úsilí o převzetí způsobů chování a jednání modelu. Modelem může být prakticky kdokoliv. Netýká se jen převzetí vnějších projevů, ale i vnitřních hodnot. Nejhlubším stupněm je internalizace (zvnitřnění), při němž jedince neřídí model, ale vnitřní přesvědčení, svědomí.

Třetí formou sociálního učení je observace - toto učení vychází z latinského *observo*, což znamená, pozoruji. Je založeno na pozorování dění kolem jedince, který vnímá princip udělování odměn a trestů za jednotlivé činnosti.

³³ *Socializace – sociální učení*. Dostupné z <http://www.unium.cz/materialy/0/0/socializace-socialni-uceni-m34188-p3.html>

Odměny i tresty jako regulátor sociálního učení přicházejí od rodičů, učitelů, trenérů, vrstevníků, spolužáků atd. Sociální odměnou jsou různé formy pochvaly, uznání, lásky. Sociálním trestem je projev nesouhlasu, zamítnutí, zavržení, odepření projevů sympatie, pohružky. Učitelé chválí, dávají dobrou známku, odměňují žáka za splněný úkol. Rodiče děti pohladí, usmějí se, projeví radost, odměňují dítě za chování, které odpovídá požadavkům, normám a zvyklostem. Trest má naopak odstranit nebo oslabit nežádoucí chování. Odměny jsou podstatně efektivnější než tresty. Vysvětlování – tento typ sociálního učení se uplatňuje u jedince při rozvinutém rozumovém i řečovém potenciálu. Touto formou učení se snažíme naučit jedince orientovat se v sociálních situacích např. jak přistupovat k jedinci, který prožívá bolest, smutek, jak někomu udělat radost apod.

2.3 Přínos rituálů k sociálnímu učení

Nutnost socializace k zajištění kontroly chování a myšlení členů společnosti zdůrazňuje také Keller.³⁴ Cílem socializace je zformovat bytost, která se bude i o samotě chovat tak, jako by byla pod stálým dohledem ostatních členů skupiny. Toto je možné tehdy, přijme-li jedinec za své nejen vědění, ale i hodnoty, normy a měřítko své kultury. Lze se proto domnívat, že chápání rituálů v rodině a způsob jejich předávání skrz proces socializace do značné míry ovlivňuje, zda budou či nebudou tyto rituály zachovány.

Budeme-li rituály předávané v rodině či obecně ve společnosti považovat za součást procesu socializace, je třeba ještě stručně zmínit, jaké důsledky může mít nedostatečně zvládnutá socializace dítěte. Jak popisuje Keller, bez uspokojivé socializace zůstávají individua neschopna vstupovat do běžných interakcí s druhými členy skupiny. Zároveň společnost bez socializace není schopna předat své základní normy a hodnoty následující generaci a rozpadá se. Představuje proto jeden z nejdůležitějších společenských procesů zajišťujících fungování společnosti a také rodiny jako takové. Přírodním prostředkem socializace je symbol, který člověk vytváří, ale zároveň přejímá jako již vytvořený tvar. Se symbolem v podobě sledu symbolických gest je pevně spjat právě rituál.³⁵

³⁴ KELLER, Jan. *Úvod do sociologie*. 5. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 2004, 204 s. ISBN 80-864-2939-3.

³⁵ Srov. KELLER, Jan. *Úvod do sociologie*. 5. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 2004, 204 s. ISBN 80-864-2939-3. s. 37-40

2.4 Evoluční perspektiva

Součástí evolučního procesu je život a jeho projevy a vývoj člověka jako živočišného druhu. Člověk jako živočišný druh je produktem minulého a spolutvůrcem pokračujícího evolučního procesu. Podobně jako jiné živočišné druhy, avšak v důsledku působení některých svých mentálních vlastností, tak činí zdaleka výrazněji než jiné druhy. V chování modifikujícím prostředí se uplatňují mentální mechanismy sociálního učení, které vedou ke kumulaci nedoložené u jiných živočišných druhů.

Srovnáváním chování člověka s ostatními živočichy se zabýval především K. Lorenz.³⁶ Ten mimo jiné také popisuje analogii mezi fylogeneticky vzniklými rituály a těmi tradičně utvářenými, které mají funkci dorozumivací. Schopnost předávání zkušenosti z generace na generaci u zvířat nalzáme jen u druhů s vysokou schopností učit se, ovšem i v tomto případě je omezena jen na jednoduché věci. Avšak s tradicí se setkáváme až u člověka. Lidské rituály nejsou zakořeněné dědičně, ale předávají se z generace na generaci tradicí, často si jejich přítomnost ani neuvědomujeme. Další část projevů ritualizovaného chování vzniká v průběhu života člověka. To, co je společné všem živočichům včetně člověka, je zvyk. Vysvětlující je známý příklad husy Martiny, kterou si Lorenz sám odchoval. Martina si vytvořila zvláštní zvyk. Při každé cestě, kdy následovala Lorenze z přízemí do prvního patra, zaběhla k nedaleko situovanému oknu. Tento zvyk vznikl ze strachu, který husa prožila při své první cestě po svých. Strach z prostoru ji donutil dostat se rychle ke světlu – k oknu. Postupně se u okna zdržovala méně a méně, až se tato zacházka stala spíše zvykem než nutností. Jednou Lorenz zapomněl Martinu pustit včas do domu. Když si na ni vzpomněl, byla již tak vystrašená, že vběhla do domu a co nejkratší cestou vyběhla schody. Na těch se však zastavila, zalekla se vynechání zvyku a vrátila se, aby vykonala původní cestu se zastávkou u okna a zavedený zvyk ji uklidnil, stal se jí potřebou.³⁷ Tento příklad nám není příliš vzdálený. I když víme, že vynechání zvyku nám nepřivodí žádné důsledky, jeho vynechání neseme nelibě. I v tomto případě jsme si podobní se zvířaty, dodržování zvyků je pro nás nezbytné a přispívá k pocitu jistoty. Tato skutečnost je patrná zvláště u dětí.

2.5 Kulturní přenos

Kultura je specifický lidský produkt, protože je vědomě utvářena, přenášena z člověka na člověka procesem socializace a není statická, protože se neustále se vyvíjí. Zahrnuje pravidla

³⁶ LORENZ, Konrad. *Takzvané zlo*. 2. vyd. Praha: Academia, 1992. ISBN 80-200-1098-X.

³⁷ Viz. tamtéž

chování (včetně rituálů), představy v lidských myslích (např. mýty), hmotné artefakty (objevy archeologického výzkumu) a literaturu, umění a hudbu. Kulturní přenos se uskutečňuje skrze nápodobu a učení jako klíčový proces podložený mentálními procesy.³⁸

Člověk se rodí do určitého kulturního prostředí, které sám přetváří. Rituální chování je specificky lidský způsob chování, v podstatě jde o chování archetypické ve smyslu hlubinné psychologie C. G. Junga. Rituály provází člověka celou historií, probíhají podle ustálených pravidel a to tak, jak se společnost proměňuje. Mohou ztrácet smysl a tím se mohou stát pouhou formou bez obsahu. Vždy když se člověk přizpůsobuje něčemu novému, prochází určitou krizí, bodem obratu nebo zvratu a ocitá se v nejistotě, která mu nahání strach. Kulturní systém je soubor pravidel, vzorců chování, hodnot, norem, produktů lidské činnosti, které jsou předpokladem pro činnost další. Spojuje všechny složky života ve společenství. Do určité míry přejímáme postoj ke kultuře, vážíme si určité kultury nebo ji odmítáme a vytváříme některé prvky kultury nové.³⁹

S kulturním přenosem úzce souvisí schopnost dorozumívání. K pochopení vzniku jazyka významně přispěl objev tzv. zrcadlových neuronů. Jak se vlastně člověk naučil mluvit a jakou roli v tomto procesu hrají právě zrcadlové neurony vysvětluje František Koukolík ve svých popularizovaných přednáškách: „Mluvit se děti naučí zdánlivě samy od sebe, bez námahy. Naučit se číst a psát námaha je. Tuhle dovednost lidé zvládli teprve před 5000 lety. Jedna ze současných teorií jazyka se začala rodit náhodou. V laboratoři seděla opička. Měla v mozku, v oblasti, která řídí pohyby rukou, zavedenou elektrodu. Do laboratoře vstoupil fyziolog, měl v ruce zmrzlinu. Když pohnul rukou, ozvaly se, k jeho údivu, nervové buňky mozku opičky. Jakoby pohnula rukou sama. Přitom rukou nepohnula, jen se na vědce dívala. To byl velký objev zrcadlových neuronů. Opice i lidé mají v mozku skupiny neuronů, jejichž činnost zrcadlí některé druhy činnosti jiných opiček a lidí. Jestliže se na někoho díváte, co dělá, ozvou se ve vašem mozku zrcadlové neurony tak, jako byste onu akci dělali sami. Zjistilo se, že jde o systémy, jejichž činnost souvisí s napodobováním. A také s odhadem toho, co se děje v nitru jiných lidí. Takže i se schopností vcítit se do druhého člověka, neboli s empatií.“⁴⁰ Vystává zde otázka, do jaké míry nás tyto vlastnosti oddělují od zvířat a odkud se tyto specificky lidské vlastnosti vzaly a v čem spočívá podstata našeho lidství.

³⁸ *Kulturní evoluce*. Dostupné z: <http://www.portal.cz/scripts/detail.php?id=22479>

³⁹ Viz. tamtéž.

⁴⁰ KOUKOLÍK, František. *Jak se lidé naučili mluvit*. Dostupné z <http://www.ceskatelevize.cz/porady/10121244562-jadro/207562235800016>

3 RITUALIZOVANÉ CHOVÁNÍ DĚTÍ V MATEŘSKÉ ŠKOLE

3.1 Současná předškolní pedagogika

V současné době se v úsilí o proměnu výchovné práce v mateřské škole setkáváme se snahou o rozvolnění dřívějšího zavedeného řádu. V případě dodržování zásad Rámcového vzdělávacího programu pro předškolní vzdělávání je takové uvolnění přínosem. Současná předškolní výchova má dnes více alternativ ve smyslu volby a realizace výchovných přístupů. Mnoho rodičů hledá pro své dítě prostředí, které více či méně splňuje jejich představy o výchově. Je třeba si přiznat, že právě v této volnosti může dojít k extrémnímu zdůraznění jednoho výchovného aspektu na úkor jiného. Často převažuje důraz na absolutní volnost a spontánnost předškoláka. Dítě tohoto věku však potřebuje též přiměřené zařazování do existujícího systému a dokonce má rádo rituály, např. společné zahájení dne písničkou, společný úklid hraček, společné stolování v pravidelnou dobu. Nároky na dítě a přiměřené požadavky nijak nenarušují jeho kreativitu a samostatnost.⁴¹

Někteří rodiče upřednostňují liberální styl výchovy a neuvědomují si jeho nebezpečná úskalí. Avšak ani v dobré snaze neomezovat svobodu dítěte nelze „nechat dítě na holičkách“ a postavit ho do dnešního světa bez vědomí a znalosti vlastních hranic. Ve výchově je důležitá odvaha a důslednost, která dává dětem pocit bezpečí a jistoty.⁴²

„Školka je místo, kde se dítě poprvé setkává se světem, aniž by u toho byli rodiče. Musí se naučit spolupracovat s ostatními, není to jako v rodině. Ve školce se dítě naučí nejzákladnější věci.“⁴³ Říká americký spisovatel Robert Fulghum, autor knihy *Všechno, co potřebuji znát, jsem se naučil v mateřské škole* ve svém rozhovoru pro časopis Informatorium 3-8 5/2007.

Chceme-li pochopit hluboký smysl a jakousi předurčenost člověka k ritualizovanému chování, musíme začít v rodině. Rodina jako základní sociální struktura je modelem nosných rituálů a jejich množství je přímo úměrné stabilitě této skupiny. Ukazatelem stability rodiny je přiměřené množství rituálů. Velké množství rituálů signalizuje přílišné zaměření do minulosti a naopak prostředí chudé na rituály může přinášet větší chaotičnost a vykořeněnost. Právě u dětí je patrná touha po uchopení tradičních rituálů i po vytváření

⁴¹ Srov. ZELINKOVÁ, Olga. *Nejlepší investicí do dětí je čas, který jim věnujeme*. Marie Těthalová.

Informatorium 3-8: časopis pro výchovu a vzdělávání, vychází měsíčně, 2010, č. 1, ISSN: 1210-7506.

⁴² Srov. ROGGE, Jan-Uwe. *Děti potřebují hranice*. Vyd. 2. Překlad Alžběta Sirovátková. Praha: Portál, 2000, 131 s. Rádci pro rodiče a vychovatele. ISBN 80-717-8418-4.

⁴³ FULGHUM, Robert. *Školka není jen „úschovna dětí“!* Marie Těthalová. Informatorium 3-8: časopis pro výchovu a vzdělávání, vychází měsíčně, 2007, č. 5, ISSN: 1210-7506.

vlastních. Na tomto základě se chci pokusit zhodnotit potřebu a smysl využívání konkrétních rituálů v mateřských školách.⁴⁴

3.2 Význam ritualizovaného chování v předškolním věku

Místo rituálů v životě dítěte předškolního věku. Jsou podpůrnými sloupy sociálního učení. Prostředí MŠ je prostorem sociálního učení dětí. Právě u dětí předškolního věku si všímáme, jak do svého života se samozřejmostí a spontánností prosazují rituály v obecném slova smyslu. Zajímá nás, kde se tento přístup bere, jak vzniká, proč je dítěti vlastní, jaké má místo ve vývoji dítěte.

3.3 Charakteristika období předškolního věku

Abychom pochopili význam a smysl ritualizovaného chování, je třeba se podívat na vývoj lidské psychiky. To znamená, jak se člověk vyvíjí od samého počátku, jak je ovlivněn předchozími stadii vlastně již před narozením a co ho asi čeká v budoucnu. Na psychický vývoj mají vliv biologické faktory, to je především tělesný vývoj a vývoj mozku spolu s vnějšími vlivy. Zde jde především o dědičnost – předávání genů a vrozenou výbavu, která vzniká nejen dědičností, ale i některými prenatálními vlivy nebo při porodu. Tyto vrozené předpoklady se pak uplatňují biologickým zráním, konkrétně zráním mozku. Vzniká genetický program psychického vývoje a předpoklady pro další činnosti a výkony v určitém pořadí a věku poměrně nezávisle na prostředí, v jakém dítě vyrůstá a co se ho snaží rodiče naučit.⁴⁵ K biologickým faktorům přistupují faktory sociální (výchova, společenský život) a vlastní psychické procesy a vlastnosti, které se mnohem hůře sledují a hodnotí, ale jsou hybnou silou vývoje jedince. Tyto složky se navzájem ovlivňují, působí v interakci, mohou se vzájemně posilovat nebo oslabovat. V předškolním věku má dítě za sebou období objevu vlastního já a prvního vzdoru. Nastává rychlý rozvoj řeči, dítěti se rozšiřuje obzor vnímání reprezentovaný otázkou „proč?“ Dítě dokáže cíleně spolupracovat s vrstevníky, dominantní činností se stává hra. Učí se respektovat hranice svého chování a vzniká základ pro svědomí.

⁴⁴ Srov. SOBOTKOVÁ, PETRA. *Místo rituálů v současné rodině*. Praha, 2003. 169 s. Diplomová práce na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy na katedře psychologie. Vedoucí diplomové práce Lenka Šulová

⁴⁵ ŘÍČAN, Pavel. *Psychologie: příručka pro studenty*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2005. ISBN 80-717-8923-2. str. 226.

3.4 Teorie mysli

V tomto věkovém období se u dětí objevuje schopnost teorie mysli. Děti okolo 4,5 roku zjistí, že v hlavě mohou mít (vědět) něco jiného než druhý člověk. Mohou říci nepravdivou větu nebo mohou vědět něco, co druhý ještě ani netuší.⁴⁶ Dítě začíná rozlišovat to, co ví samo od toho, co ví ten druhý. Úroveň teorie mysli se dá zjistit pokusem: Před skupinou dětí schováme panenku pod polštář. Jedno dítě odejde z místnosti. Jiné dítě vezme panenku a schová ji do skříně. Dítě z vedlejší místnosti se vrátí a děti mají odpovědět na otázku: Kde bude hledat panenku? Starší děti ví, že pod polštářem, ale děti do 4 let myslí, že ve skříní, protože neumí rozlišit, že někdo jiný neví to, co vědí oni. V tom také spočívá umění mystifikace, dítě se tímto učí schopnosti lhát a podvádět. „*Díky teorii mysli umíme používat nepřímé manipulace, tj. lhát, podvádět, intrikovat, ale i mystifikovat. Tuto schopnost však potřebujeme i k tomu, abychom se dokázali lhářům a podvodníkům bránit. V tomto věku se též postupně naučíme všechna možná pravidla manipulací, které pak řídí naše chování třeba při rozchodech. V předškolním věku jsme se naučili pravidlo manipulací, které zní: “Silnější je ten, kdo říká ,Ne!” Mystifikace je stejně lehká jako lhaní, protože je to druh lhaní. Jediné, co ji omlouvá, je fakt, že občas bývá míněna dobře.*“⁴⁷

3.5 Charakteristika rituálů v mateřské škole

Pro rituály je charakteristické to, co vyplývá z jejich funkce. Společnými vlastnostmi rituálů všednodenních i slavností během roku je jejich zařazování do programu s vědomou důležitostí a váhou. Mají svoji přípravnou část a nejsou rutinní, ale jsou svátkem, který vlastně přerušuje rutinu. Jsou pro všechny členy skupiny, někdy mohou být role rozděleny. Hovoří srozumitelnými symboly a dávají skupině specifické klima vnitřní soudržnosti, souladu, emočního bezpečí a důvěrnosti. Předškolní věk dítěte je charakteristický bohatou fantazií, někdy bývá nazýván magickým věkem, který trvá asi od čtvrtého do sedmého roku.⁴⁸ Velkou roli zde hrají pohádky, jejichž prostřednictvím dítě vnímá dobro a zlo, zbavuje se strachu a vžívá se do rolí jejich hrdinů. Setkáváme se se strachem, který je třeba rozlišit od obyčejného „zdravého“ strachu, který nás chrání před nebezpečím od strachu chorobného. Většina dětí se ráda bojí, prožívají svoje pohádky znovu a znovu s napětím a

⁴⁶ Srov. KLIMEŠ, Jeroným. *Mystifikace*. Dostupné z: <http://klimes.mysteria.cz/clanky/psychologie/mystifikace.htm>. Cit. 2014-03-01.

⁴⁷ Viz. tamtéž.

⁴⁸ KAUFMANN-HUBER, Gertrud. *Děti potřebují rituály*. Vyd. 1. Překlad Alžběta Sirovátková. Praha: Portál, 1998, 94 s. Rádcí pro rodiče a vychovatele. ISBN 80-717-8203-3. str. 30.

těší se na uvolnění šťastným koncem. Nikdy však děti nestrašíme, ale dáváme jim možnost prožít si jistotu zázemí a ochrany mateřské školy.

Rituály v období předškolního věku pomáhají v postupném odpoutávání se od nejbližších kontaktních osob a rozšiřování okruhu kontaktních osob. Přispívají k zvládnutí strachu a úzkosti. Jsou potřebné k rozvíjení vnímání reality a přizpůsobování se skupině vrstevníků. Učitelka mateřské školy zaujímá v životě dítěte velmi důležité místo, dítě přijímá nekriticky to, co učitelka řekne a díky tomu se snaže učí novým věcem.

V tomto věku je dítě výrazně nakloněno hře na něco, dokáže se proměnit pouze slovem ve zvíře nebo v princeznu. Významnou roli hraje fantazie dítěte, a úkolem učitelky je tuto fantazii podporovat a rozvíjet citlivým způsobem.⁴⁹

3.6 Druhy rituálů v mateřské škole

Na tomto místě se znovu vrátím k teoretické práci van Gennepa, který obecně klasifikuje rituály jako *sympatetické* a *kontaktní*. Sympatetické rituály působí na dálku pomocí vztahů typu „podobné působí na podobné“, „část působí na celek“ apod., kdežto kontaktní rituály působí bezprostředně.⁵⁰

Další dělení, které nabízí, je dělení na obřady *přímé* a *nepřímé*. Přímé působí okamžitě, nepřímé jsou jakýmsi počátečním impulzem, který uvádí do pohybu nějakou autonomní sílu jako bohy, demony apod. Dále rozlišuje obřady *pozitivní* a *negativní*. Pozitivní se snaží dosáhnout nějakého efektu, negativní se snaží nějakému efektu vyhnout a jinak je lze nazývat též *tabu*. Přičemž se přesvědčíme o tom, že neexistují čisté typy, které lze do těchto tříd přesně zařadit. Z poměrně podrobného a pro laika nepřehledného členění se pokusím vysledovat to podstatné pro účely mého zkoumání. Život každého člověka se skládá z postupného přecházení z jedné etapy do druhé, u dospělého například z jednoho zaměstnání do druhého. V podstatě jde o odloučení se od původní skupiny a pomocí obřadu překonání prahu a začlenění se do skupiny nové. Tak se vlastně dostáváme rituálům *přechodovým*, které rozděluje na tři zhruba ohraničitelné se typy:

- rituály odluky
- rituály pomezí

⁴⁹ Viz. tamtéž str. 35.

⁵⁰ KURR VAN GENNEP, Charles-Arnold. *Přechodové rituály: systematické studium rituálů*. Překlad Helena Beguivínová. Praha: Lidové noviny, 1997, 201 s. Mythologie, sv. 1. ISBN 80-710-6178-6. str. 13

- rituály slučovací,

kteřé se navzájem prolínají.⁵¹ Nejlépe pochopíme princip těchto etap, které na sebe navazují, na konkrétních příkladech. V rituálech odloučení jde především o odpoutání se a vyrovnání se se ztrátou.⁵² Do rituálů pomezních patří obřady přechodu do nové společenské role, které často bývají spojeny se zkouškou,⁵³ rituály, které se týkají přechodů noci a dne, slunovratu, ročních období a iniciační rituály jako je křest nebo kněžské svěcení. Rituály slučovací srozumitelně reprezentují obřady svatební.

Dítě v období předškolního věku je velmi vnímavé k prostředí chování lidí v bezprostředním okolí. Je velmi citlivé na jakékoliv změny v režimu dne, na setkání s novými lidmi atd. Je velmi prospěšné využít této dispozice a přistoupit na podvědomé vnímání řádu v životě dítěte. Právě období strávené v mateřské škole je významným obdobím přechodu z rodiny do kolektivu vrstevníků. Jako obřad přechodu bychom zde mohli označit zápis dítěte do mateřské školy. V mnoha mateřských školách se odehrává se vši slávou, dítě prozkoumává nové prostředí, rodiče předvedou svoje dítě, které dokáže svoji schopnost komunikace s neznámým dospělým člověkem, svoji zralost pro nástup do mateřské školy. Jistě není v pořádku obcházení mnoha mateřských škol, ale elektronické přihlašování z tohoto pohledu považují za určité ochuzení dítěte a možná i jeho rodičů. S nástupem dítěte pak nastává období orientace v novém prostředí, při níž velkou měrou napomáhají právě rituály. Samo uspořádání všedního dne je ve své podstatě vlastně rituál a dítě na něm velmi lpí. Neprojevuje se to vždy přímým dožadováním, ale citlivý pedagog vycítí v chování dítěte nejistotu při různých změnách v organizaci dne. Samozřejmě jsou děti různě citlivé a také podněty, se kterými se setkáváme, jsou různě intenzivní. Na základě zkušeností kategorizují rituály v MŠ takto:

- Rituály všedního dne (individuální a kolektivní)
- Rituály v průběhu roku (oslavy, tradice, svátky, narozeniny)
- Tabu (co se v mateřské škole nesmí)

V následujícím textu uvedené typy rituálů popíší podrobněji.

⁵¹ Srov. tamtéž str. 16-19.

⁵² Jednoznačně srozumitelné jsou pohřební obřady v různých kulturách.

⁵³ Např. maturita, státnice nebo promoce.

3.6.1 Rituály všedního dne

Do rituálů všedního dne patří veškeré úkony, které se pravidelně nebo i nepravidelně opakují, mají určitý význam a symboliku. Patří sem obyčejný pozdrav dospělého při příchodu a odchodu z mateřské školy, přivítání se a loučení s dětmi. Tento rituál má svůj hluboký smysl a význam, je dobré ho pěstovat i v případě, že v rodině je jeho důležitost potlačena. Většina rodičů dbá na osobní rozloučení s dítětem většinou v podobě letmého polibku. V mateřské škole se setkáváme i s rituálními scénkami v období adaptace dítěte, které se mnohdy častým opakováním teprve stávají rutinou a nutným průvodním rituálem v negativním smyslu. Je třeba citlivě zvolit taktiku a rozpoznat opravdový strach od vynucování si pozornosti a prosazování požadavku. Záleží na souhře působení učitelky a rodičů.⁵⁴ Neméně důležitá je i následná fáze přechodu do třídy: pozdrav přítomné dospělé osoby – učitelky⁵⁵ a přivítání se s dětmi. Rovněž sem patří chování při jakékoliv návštěvě nebo při setkání se s dospělou osobou. Na tomto místě bych chtěla citovat Rámcový vzdělávací program pro předškolní vzdělávání: „*Pedagog by měl postupovat s plným vědomím, že tyto cíle jsou svým způsobem univerzální, přirozené a všudypřítomné; znamená to, že nejen při činnostech plánovaných, ale při nejrůznějších činnostech, situacích a za různých okolností, působí pedagog na dítě ve všech třech cílových oblastech, a že svým chováním, jednáním i svými postoji dítě ovlivňuje.*“⁵⁶ Rozvíjení klíčových kompetencí sociálních a komunikativních prostřednictvím rituálů je v souladu s požadavky vzdělávacího programu mateřské školy.

Během dne má své místo v režimu mateřské školy hygiena. Dalo by se říci obyčejná bezvýznamná činnost, která se přesto svými specifickými znaky stává rituálem přechodu. „*Na rituály vyhrnování rukávů, jako na rituály oddělení, zpravidla navazují rytmizované přechodové rituály organizující fyzický přechod dětí do koupelny. Fyzický přechod bývá rytmizovaný prostřednictvím písniček nebo říkanek, které se v dané situaci a vždy za tímto účelem pravidelně opakují. Tím se otvírá prostor pro koordinovaný přechod, protože rytmus a souběžné opakování pohybů učitelky, resp. jiných dětí, zbývající děti strhne, čímž se navodí jakási odosobněná skupinová synchronizace, na které je vidět transcendentní charakter rituálu (odevzdanost ve prospěch sebepřesahujícího principu). Rytmizovaný přechod do*

⁵⁴ Rodiče mohou využít adaptační režim – postupné prodlužování pobytu dítěte v MŠ, přítomnost rodiče ve třídě.

⁵⁵ Ideální je pozdrav a oční kontakt, úsměv a někde i podání ruky.

⁵⁶ Dostupné z: <http://www.msmt.cz/vzdelavani/predskolni-vzdelavani/ramcovy-vzdelavaci-program-pro-predskolni-vzdelavani>.

*koupelny je tak skutečným rituálním tancem (nejčastěji ve tvaru pochodu) iniciovaným hlasitým nápěvem učitelky. Symbolickou funkci těchto rituálů vyjadřují obsahy využívaných písniček anebo říkanek.*⁵⁷ Od tohoto způsobu společného organizování se na většině mateřských škol upouští, přesto ho zde uvádím jako příklad možného pojetí, které pomáhá řešit problémy s prostorem, množstvím dětí ve třídě, děti často i baví, ale záleží na schopnostech a nadšení učitelky. Může být na hranici manipulace a potlačování individuality dítěte. Důležité místo v předškolním věku zaujímají rituály kolem jídla. Je to rodiči často podceňovaná oblast, v mnohých rodinách chybí společné setkávání kolem stolu, které možná nahrazuje setkávání kolem televize. Správné stolování patří ke kulturnímu vybavení člověka a mateřská škola zde plní důležitý úkol výchovy společenského chování. Na tomto místě si musím položit otázku: Je správné zavedení postupné svačinky? Nebylo by vhodnější, aby se dítě učilo samostatnosti u společného stolu? A to už vůbec nemluvím o společném zahájení, které by nemuselo být modlitba jako v církevní mateřské škole, ale obyčejná píseň nebo říkanka, přání dobré chuti. Většina mateřských škol dbá na kulturu stolování při obědě, a to nejen hezkým prostíráním, ubrusem, nádobím a chováním u stolu.

Jednoznačná shoda panuje v případě rituálního čtení pohádky před spaním nebo kdykoliv během dne. Zkušenosti učitelky vedou k četbě knih a pohádek, rituálními znaky jsou v tomto případě pravidelnost, stejné místo, stejná pozice například na relaxačním polštářku.

Během dne je mnoho organizačních momentů, které zkušená učitelka dovede proměnit ve hru. V konkrétních situacích se jedná o rituály přechodu, které pomáhají zábavnou a pro děti mimořádně přitažlivou formou zvládat přecházení od jedné činnosti ke druhé nebo prostě jen vyplnit dobu volného místa v programu dne. Mistrovským způsobem rozpracovala a popsala svoje zkušenosti s rituály v tvořivé dramatice Hana Švejdrová z pohledu učitelky mateřské školy i absolventky DAMU.⁵⁸

3.6.2 Rituály v průběhu roku

Tradice a úcta k tradicím je důležitým aspektem zakořeněnosti člověka, jeho stability, citové zralosti. Souvisí s principem příslušnosti k národu, rodině, domovu. Dítě přijímá a předává další generaci to, co zažívá ve vlastní rodině.

Úkolem mateřské školy je podpořit vnímavost dítěte a využít jeho senzitivity k zapojení se do neustále se opakujících rituálů. Jsem přesvědčena, že většina školních vzdělávacích

⁵⁷ *Rituály pomezí*. Dostupné z: <http://www.portal.cz/scripts/detail.php?id=24160>. Cit. 2014-03-01

⁵⁸ Svoje nápady šíří prostřednictvím školení učitelek a popsala je v knize: SVOBODOVÁ, Eva; ŠVEJDOVÁ, Hana. Praha: Portál, 2011, 168 s. ISBN978-80-262-0020-8

programů je postavena tak, aby kopírovala roční období a zvyky, které jsou na ně vázány. Fenologický přístup ke vzdělávání vyhovuje právě dětem předškolního věku. Do této skupiny rituálů patří ty, které se opakují jedenkrát ročně a souvisí s ročním obdobím a tedy i s počasím.

Snad v každé mateřské škole využívají podzimní čas k společnému tvoření z přírodních materiálů, někde pořádají průvod světýlek, advent k přípravě na vánoce, výzdobě mateřské školy a k výrobě dárečků. V těchto případech je přítomná velká pestrost a fantazie učitelky, naproti tomu se nejvíce sobě navzájem podobají rituály k oslavě vánoc. Po velké snaze reklamy o prosazení tradic z jiných zemí je asi nejvíce zasažena generace dnešních rodičů⁵⁹, přesto dnes již vnímám obrat k domácím tradicím. Člověk by měl rozumět i tradicím a symbolům různých zemí, ale vycházet ze zakořeněnosti do vlastního prostředí.

Je úkolem učitelky citlivě vnímat dítě i s jeho rodinným prostředím a rituály v mateřské škole, které se týkají vánoc dětem vysvětlit a reagovat i zde v rámci multikulturního přístupu k dětem. Patří sem i masopustní průvod, kterého se účastní děti s rodiči nebo jej sledují z povzdálí. Je dobré dětem vysvětlit symbol masky⁶⁰ a vyzkoušet si hru na někoho nebo na nějaké zvíře. Možná právě zde je vidět velká podobnost velmi oblíbené dětské hry⁶¹ a hry dospělých o masopustu.

Rituály slavení velikonoce se prolínají s loučením se zimou (Morana), s vítáním jara. Poněkud se potlačuje původní význam Veliké noci podle židokřesťanské tradice. Mnohé symboly jsou dnešním dětem ale i rodičům a učitelkám nesrozumitelné.⁶² Svoje místo mají velikonoční rituály v církevních mateřských školách. Ostatních mateřských škol se týkají všechny ostatní rituály a lidové zvyky.⁶³ Významný rituál je i samotný zápis do mateřské školy, do základní školy nebo pasování na školáka.

3.6.3 Tabu

To, co dítě v mateřské škole nesmí, by mělo vycházet z jeho poznání a přesvědčení. Rituál tvoření pravidel vzbuzuje v dítěti pocit zodpovědnosti za prostředí, za druhé, je uměním učitelky dovést děti k pozitivní formulaci správných pravidel. Větší sílu má tvrzení, že ve třídě se pohybujeme pomalu, než že ve třídě se nesmí běhat. Problém bývá sloučit pravidlo

⁵⁹ Postavy Dědy Mráze, Santa Klause (možná i Václava Klause) a Ježíška splývají v jedno.

⁶⁰ Skrytá tvář osvobozuje, zbavuje zábran.

⁶¹ Bez hry na zvířátka se v mateřské škole neobejdeme.

⁶² Symbol světla, vody, kříže jako symbolu záchrany.

⁶³ Děti chodí koledovat s pomlázkou a hledají nadílku od velikonočního zajíčka.

vhodného vyjadřování mezi dětmi a v rodině. Ve formulacích i v chování učitelky musí být patrný řád a spravedlnost. Základním pravidlem výchovy dětí musí být respektování dítěte, jeho individuality, ale i dítě musí respektovat pravidla školy. Odměny a tresty se pak stávají jaksi nadbytečné, plní funkci „cukru a biče“, ve skutečnosti musí učitelka vést k zodpovědnosti za vlastní chování a respektování potřeb druhých bez motivace odměny nebo trestu. Toto je můj opravdu volný výklad jednoho z témat, kterým se zabývá kniha *Respektovat a být respektován*.⁶⁴ Na vysvětlenou je třeba zmínit, že vyloučení dítěte ze hry vlastně není trestem, ale je důsledkem nevhodného jednání. Tvrdým oříškem pro učitelky je dětská agresivita a právě zde je místo pro psychoterapeutické působení hry a ještě lépe hudebně-pohybové hry.⁶⁵

⁶⁴ KOPŘIVA, Pavel. *Respektovat a být respektován*. Kroměříž: Spirála, 2005. ISBN 80-901-8736-6.

⁶⁵ ŠIMANOVSKÝ, Zdeněk. *Hry s hudbou a techniky muzikoterapie ve výchově, sociální práci a klinické praxi*. Vyd. 2. Portál, 2001, 246 s. ISBN 80-717-8557-1. s. 16

PRAKTICKÁ ČÁST

4 VÝZKUM

4.1 Cíl výzkumu

V teoretické části jsem popsala význam a funkci rituálů v předškolním věku v procesu sociálního učení. Proto jsem se v této praktické části zaměřila na zdůvodnění a potvrzení získaných teoretických poznatků. Vyšla jsem ze studia sociálního učení předškolních dětí i z vlastní pedagogické praxe učitelky mateřské školy. Vědecké zkoumání mechanismů sociálního učení dětí dospělo k poznatku, že předškolní děti kopírují chování dospělého člověka. Při tomto způsobu sociálního učení se zaměřují i na kroky vedoucí ke konkrétnímu cíli, které nemají přímý vztah k tomuto cíli, ani nejsou potřebné k dosažení tohoto cíle. Tento předpoklad pro ritualizované chování je patrný právě při uskutečňování rituálů v mateřské škole. Hovoří o tom právě množství a pestrost v zastoupení různých druhů rituálů a uspokojení, které rituály dětem přinášejí.

Za cíl jsem si stanovila zmapování situace využívání rituálů v mateřských školách. Na dostupném výzkumném vzorku jsem se pokusila zdůvodnit důležitost a místo rituálů v mateřské škole a jejich podmíněnost věkovými zvláštnostmi dětí předškolního věku a také biologickými a psychologickými aspekty tohoto vývojového stadia.

Abych se zorientovala v oblasti využití rituálů v mateřské škole, musela jsem vymezit pojem rituál a zjistit, co si vlastně představujeme pod pojmem rituál. Předpokládala jsem široké zastoupení různých rituálů, proto jsem musela nejdříve připravit podklady a teprve na jejich základě vytvořit přehled různých druhů rituálů. Ty jsem pak seřadila podle četnosti využití v různých mateřských školách.

4.2 Metodologie zkoumání

Pro první část výzkumu jsem zvolila formu dotazníku s otevřenými otázkami a jejich rozesílání elektronickou poštou. Osloveny byly učitelky mateřských škol v kraji, některé jsem kontaktovala osobně, abych jim srozumitelně vysvětlila svůj záměr. Otevřenost dotazníku umožňuje různé pojetí plnění úkolu, vyžaduje zamyšlení se nad činnostmi, které jsou v běžném provozu mateřské školy považovány za samozřejmé a obyčejné.

Uspořádání tohoto typu dotazníku pokrývá běžné činnosti v mateřské škole během dne i tradiční slavení během roku. Z charakteru předškolního zařízení jsou pro můj výzkum zajímavé rituály kolektivní. V dotazníku jsou zastoupeny i některé individuální rituály, které se vyskytují ve většině mateřských škol. Každá otázka umožňuje vyjmenování i popis

rituálu, zkušeností, komentářů, říkanek a písní. Dotazník je anonymní a identifikační údaj je pouze typ mateřské školy. Obohacující pro kvalitativní hodnocení je i několik osobních rozhovorů se zúčastněnými učitelkami. Typy otázek kopírují režim dne i průběh roku v mateřské škole a jsou podle toho i řazeny za sebou. Doplnující význam mají otázky, které dokreslují výchovný styl učitelky a zaměření mateřské školy jako takové. Zde mám na mysli např. odměny a tresty, některá tabu a společné utváření pravidel. Přehled otázek uvádím níže v popisu průběhu dotazníkového šetření.

Velká volnost ve zpracovávání odpovědí může mít mírně zkreslující vliv na výsledky šetření. Významnou roli v pojetí odpovědí hraje pochopení pojmů a pochopení zadání. Výsledkem takto postaveného dotazníku je různorodost odpovědí s popisy činností, které s rituály souvisí.

V druhé části jsem se zaměřila na přehled množství jednotlivých druhů rituálů a jejich výskyt v různých mateřských školách. Tentokrát jsem zvolila metodu uzavřeného dotazníku, abych vyhodnotila zastoupení různých rituálů v celé šíři. Metoda dotazníku s uzavřenými otázkami má mnoho výhod, ale má i svá úskalí. Vysoká návratnost a jednoduchost v získávání dat je jistě jednou z velkých předností, kterou jsem ocenila. Objektivita výsledků je dána přesnou formulací otázek a druhem zkoumané oblasti.

Otázky byly směřovány na jednotlivé oblasti výskytu rituálů, každá z otázek měla co nejvíce variant odpovědí. Dodržela jsem základní principy uzavřeného dotazníku jako je stručnost a srozumitelnost otázek a jednoznačnost odpovědí. Nebylo respektováno pořadí důležitosti, dotazník byl pouze výčtem možností. Výhodou této metody je časová nenáročnost a tím i návratnost zadaných dotazníků. Respondenty dotazníkového šetření byly studentky předškolní pedagogiky, které pracují v různých mateřských školách kraje. Text dotazníku je obsažen v Příloze č. 2.

4.3 Výzkumný vzorek

Výzkumným vzorkem se staly učitelky mateřských škol Plzeňského kraje. Vzhledem k možnostem se pro mne stal dostupný soubor učitelek a ředitelek mateřských škol, se kterými se osobně znám a u kterých jsem mohla předpokládat ochotu ke spolupráci. Vytvořila jsem otevřený dotazník, který jsem rozeslala elektronicky s prosbou o rozšíření. Tímto způsobem oslovení respondentů se mi podařilo získat soubor dat nikoli kvantitativně bohatý, ale obsahově kvalitní, a to díky široké škále zastoupených typů mateřských škol. Nepodařilo se mi dodržet původní záměr a získat odpovědi z širšího spektra mateřských škol v Plzeňském

kraji, přesto je soubor získaných odpovědí velmi cenný. Vzniklý vzorek odpovědí učitelky z různých typů mateřských škol naznačuje, že právě učitelky v alternativních předškolních zařízeních jsou mimořádně angažované pro věc předškolní výchovy. V souboru zodpovězených dotazníků jsou zastoupeny mateřské školy:

- zřizované obcí
- lesní mateřská škola
- MŠ s Montessori pedagogikou
- soukromá MŠ
- MŠ s programem Zdravá mateřská škola
- MŠ s programem Začít spolu
- církevní mateřská škola
- mateřská škola s křesťanským zaměřením.

4.4 Popis průběhu dotazníkového šetření

Dotazníkové šetření proběhlo ve dvou vzájemně se podmiňujících etapách. Abych mohla provést kvantitativní šetření, potřebovala jsem zmapovat terén mateřských škol. Vycházela jsem ze zkušeností z praxe učitelky a vytvořila jsem si vlastní podklady pro přehled využívaných rituálů. Musela jsem vycházet z teoretických zdrojů v literatuře a z elektronických zdrojů. Nejdříve jsem definovala pojem rituál a charakterizovala jeho zvláštnosti v prostředí mateřských škol. Vytvořila jsem si přehlednou *sít'* rituálů všedního dne i tradic během celého roku a přistoupila k první fázi kvalitativního šetření – výzkumné sondě.

4.4.1 Kvalitativní dotazníková sonda

Metodou otevřeného dotazníku jsem v této etapě zmapovala prostředí mateřských škol plzeňského kraje z hlediska pestrosti využívaných rituálů.

Otázky, které jsem do dotazníku zařadila:

- Jaké rituály využíváte při přivítání dětí (pozdrav, podání ruky, žádný...)
- Jaký rituál používáte ve spojení s hygienou (čištění zubů, mytí rukou, pro přechod do umývárny - seřazení do zástupu, píseň, říkanka, báseň...)
- Jaké rituály používáte při stolování (společné zahájení, svačina probíhá individuálně, funkce hospodáře...)

- Rituály spojené s řízenou činností (komunitní kruh, ranní pozdrav, shromažďování pomocí písňe, písňe s ukazováním na zklidnění...)
- Rituály pro přechod na vycházku a při pobytu venku
- Rituály provázející odpolední odpočinek na lehátkách (děti nemusí odpočívat na lehátku, četba pohádky před spaním, poslech reprodukováné pohádky nebo hudby...)
- Odcházení dětí, rozloučení (podání ruky, vyprovázení ke dveřím a předání rodičům, oční kontakt...)
- Rituály během roku (masopust v MŠ, maškarní rej, konec zimy, velikonoční tradice, loučení s předškoláky, zavírání lesa, adventní zvyky, vánoční besídka, obdarovávání, oslavy narozenin)
- Tabu – něco, co se nesmí, o čem se nemluví (používání nevhodných slov)
- Odměňování a tresty (sladkosti, vyloučení z kolektivu)
- Cokoliv vás napadne v souvislosti s rituálním chováním dětí a nepasuje do žádného bodu odpovědi (překonávání strachu, seznamování s pravidly...)
- Typ mateřské školy (soukromá, církevní...)

4.4.1.1 Výsledky kvalitativního šetření

Na závěr této etapy jsem posoudila výsledky získaných odpovědí a zaměřila se na kvalitativní vyhodnocení jednotlivých bodů dotazníku. Porovnávala jsem rozdíly mezi jednotlivými mateřskými školami, ale i mezi různými typy mateřských škol tam, kde byl rozdíl patrný. Přes poměrně velký okruh oslovených respondentů (40 učitelek a ředitelek mateřských škol), jsem získala nazpět pouhých 25% vypracovaných odpovědí. Výsledek byl pravděpodobně ovlivněn časovou náročností zpracování dotazníku.

Provedla jsem redukci získaných dat tak, abych soustředila odpovědi všech respondentů ke konkrétní dotazníkové otázce. Tím jsem dospěla k seznamu a popisu rituálů, které se na různých pracovištích oslovených učitelek objevují.⁶⁶

4.4.1.2 Interpretace výsledků

Získané odpovědi mne přesvědčily o angažovanosti a nadšení učitelek pro práci s dětmi. Mnohé zkušenosti se v odpovědích opakovaly, mnohé byly pro mne nové a objevné. Většina učitelek se podrobně rozepisovala o svých praktikách, zabíhala i do témat nepřímo souvisejících a tím tvořila celkový charakteristický obraz vlastní mateřské školy. Zjištění velké shody ve využívání rituálů nebylo překvapením, spíše potěšujícím potvrzením mého

⁶⁶ Viz. Příloha 1: Redukovaný přepis dat otevřeného dotazníku

přesvědčení. Samotný fakt vyplnění a vrácení dotazníku signalizuje velký zájem učitelek o vlastní práci a snad i potřebu předávání vlastních zkušeností.

Výrazným způsobem se profilovala mateřská škola s Montessori metodou výchovy. Přestože některé aspekty Montessori pedagogiky nevyplývaly z odpovědí v dotazníku, dokreslující pohled jsem získala návštěvou konkrétní mateřské školy a rozhovorem s učitelkou. Ukázalo se, že i učení se může být rituálem. V podstatě celý režim dne je zde vlastně rituálem. Při vyučování není jedno, jak dítě učební pomůcku uchopí a jakým způsobem s ní manipuluje. Právě zde jsem si uvědomila význam učení se nápodobou (imitací), důležitost jednotlivých kroků k cíli a jejich posloupnost.

V odpovědích na jednotlivé otázky dotazníku se různým způsobem projevilo zaměření mateřské školy a možná i pochopení pojmu rituál. Dotazníky byly rozesílány elektronickou poštou, proto chyběly podrobnější pokyny k vyplňování a byla dána naprostá volnost v pojetí a časovému rozpětí při zpracovávání. Tím byl v mnoha případech porušen princip stručnosti a výstižnosti odpovědí a bylo zvýšeno riziko zkreslení informací.

V žádném dotazníku nechyběl pozdrav, lišily se pouze jeho formy, objevilo se i podání ruky a oční kontakt. V soukromé Montessori mateřské škole je kladen důraz na tichý vstup do třídy, děti přicházejí k učitelce tiše, aby se s ní přivítaly, pak se v tichosti pozdravily i s ostatními dětmi.

V odpovědích na rituály spojené s hygienou převažovalo vedení k samostatnému jednání podle vlastní potřeby. Někde se děti řadí do zástupu a ostatní čekají na „paloučku“. Právě zde vidím příklad typického místa pro vyplnění říkadly a krátkými hrami.

Shodně většina učitelek uvedla společný rituální pozdrav k zahájení činností, zhodnocení dne a seznámení se s plánem. Jako příklad uvádím jednu z typických říkanek: „*Spolu jsme se potkali, ruce jsme si podali, až se dáme dohromady, tak nám bude dobře tady, to se budem mít, jó to se budem mít.*“ Objevily se i příklady svolávání ke komunitnímu kruhu jako například hra na flétnu nebo pohybová hra. Důležitou roli hraje místo setkávání. Zaujala mne v Montessori mateřské škole *elipsa*⁶⁷. Její tvar je v mnoha ohledech praktičtější než kruh, mnohem lépe se útvar přizpůsobuje různému počtu dětí. Zahájení dne a ztišení se je daným pravidlem snad všude, proto učitelky většinou ani konkrétní způsoby nepopisovaly.

⁶⁷ Tvar elipsy je vyznačen barevnou čarou v podlahové krytině.

Ve spojitosti se stolováním hraje důležitou roli organizace dne v konkrétní mateřské škole. Objevilo se společné zahájení jídla říkankou („*Talířek je kulatý, polévka je horká, ale já se nespálím, proto do ní foukám. Bud', bud', bud', dobrou chuť, mňam, mňam.*“) nebo v církevní mateřské škole modlitbou.

Téma vycházka a přechod na vycházku neinspirovalo respondenty k mnoha odpovědím, problém byl zřejmě v pojetí a pochopení rituálu. Z vlastní praxe usuzuji, že mnoho učitelek si neuvědomuje, že vlastně i řazení do dvojic, místo, ke kterému mohou děti běžet, se stává rituálem, který si děti samy vyžadají.

Rituály provázející odpočinek na lehátkách se opakují v odpovědích v podobných variantách, nachází zde svoje nezastupitelné místo četba pohádek. Jakýmsi nadstandardem je pohlazení každého dítěte.

Rituály uplatňující se pravidelně i nepravidelně během roku jsou velmi široká oblast výchovného působení, což se projevilo i v různorodých formách odpovědí. Délka odpovědí a počet různých forem rituálů není objektivním svědectvím o četnosti a pestrosti rituálů, ale vykazuje způsob pojetí zpracování dotazníku jednotlivými respondenty.

Podobný problém v pochopení pojmu nastal s tématem tabu jako rituál. Svědčí o tom odpovědi typu: nemáme žádné tabu, hovoříme o všem. Vysvětlení se významově přesunulo do otázky: *Co vás napadne v souvislosti s rituály...?* v popisu tvoření pravidel v mateřské škole.

Odměny a tresty v mateřské škole jsou velmi zajímavou otázkou a zde se znovu dostáváme k různému chápání odměny a trestu. V odpovědích se objevovala i možnost vyloučení z kolektivu dětí jako důsledek chování dítěte. To je velmi citlivá oblast vyžadující zkušenost a citlivý individuální přístup učitelky. Některá učitelka vyloučení dítěte z kolektivu nazve trestem a jiná důsledkem nevhodného chování, které obtěžuje nebo ohrožuje ostatní děti. Odpovědi typu: *děti netrestáme*, svědčí o specifickém pojetí výchovy k zodpovědnosti za vlastní chování a jeho důsledky. Právě aplikace nesení těchto důsledků by mohla být z hlediska rituálu velmi zajímavá. Z vlastní praxe vím, jak jsou děti schopné předvídat důsledky svého chování a přijímají je s uspokojením, pokud jsou zdůvodněné. Zastoupení v odpovědích měla i pochvala a slovní hodnocení. Otázkou je, zda slovní pochvala nebo významný pohled je také odměnou či nikoli. K zamyšlení mne nutí poměrně časté využívání sladkostí jako odměny. Je to opravdu nutné? Kolik sladkostí denně děti dostávají? Inspirací

pro praxi je postoj učitelek v projektu Zdravá mateřská škola s důrazem na výživu. Tam jsou děti odměňovány různými druhy ovoce nebo zeleniny.

4.4.2 Kvantitativní dotazníková sonda

Na základě dat z první fáze výzkumného šetření jsem získala podložený přehled rituálů, které se objevují nebo mohou objevovat v mateřských školách. Tento přehled se pro mne stal podkladem pro vytvoření dotazníku, který jsem zaměřila na četnost výskytu rituálů. (Dotazník se nachází v Příloze č. 2.)

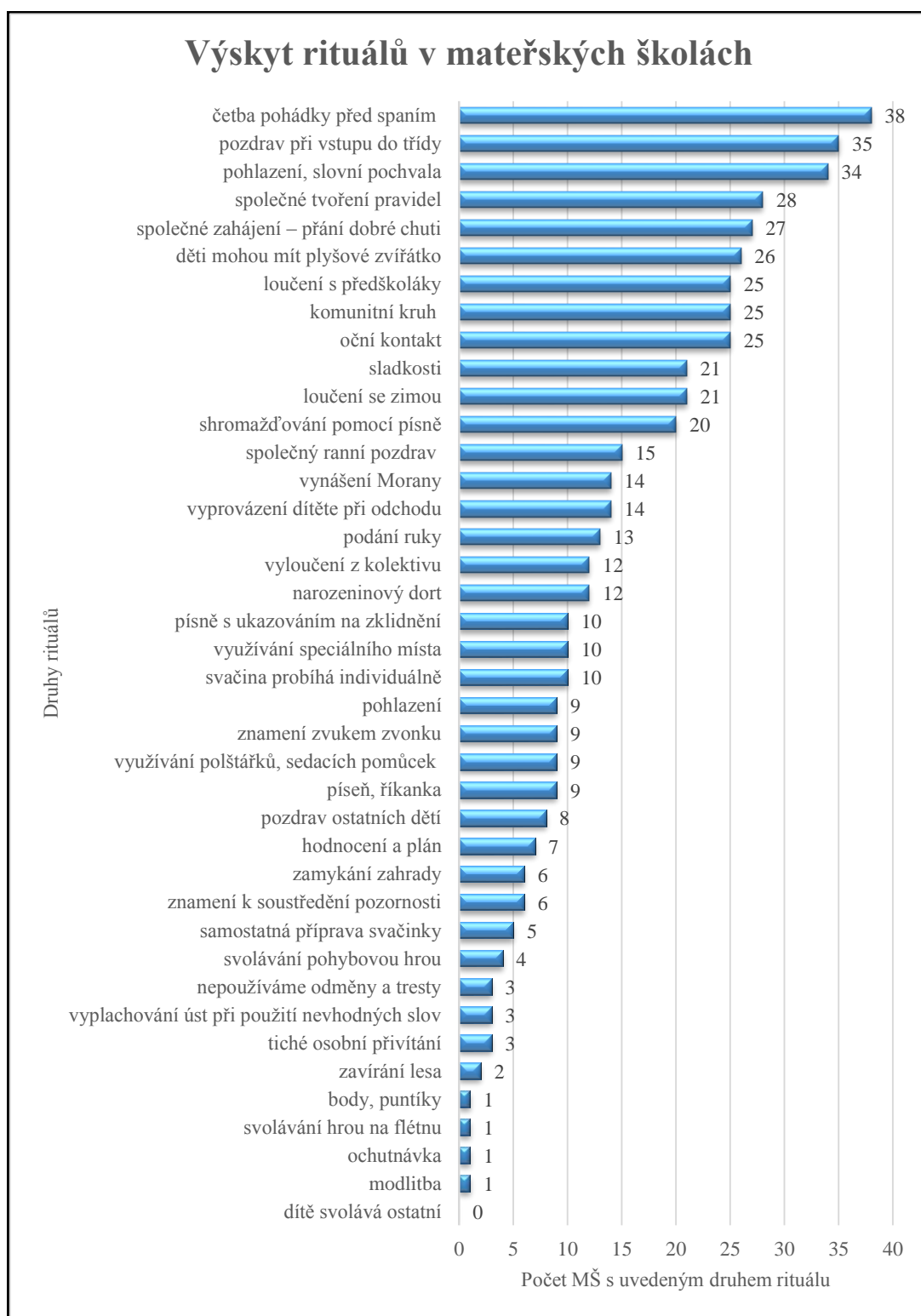
Pro jednoduchost a vysokou míru návratnosti jsem přistoupila k zadání úkolu studentům dálkového studia oboru učitelství pro mateřské školy.⁶⁸ Bylo to vždy se souhlasem vyučujícího nebo o přestávce prostřednictvím některé ze zúčastněných studentek. Zadáno bylo 38 dotazníků se 100% návratností.

4.4.2.1 Výsledky kvantitativního dotazování

Odpovědi získané dotazníkovou metodou jsem pro přehlednost uspořádala v Grafu č. 1. Zaměřila jsem se v něm na jednotlivé druhy rituálů a jejich výskyt v různých mateřských školách. Všechny druhy rituálů jsou v grafu uvedeny s počtem výskytu a seřazeny podle jejich četnosti. Celkový počet druhů rituálů je 39 a dotazovaných učitelek je 38. Ukázalo se, že nejčastěji používaným druhem z uvedeného seznamu je četba pohádky před spaním (100% dotazníků). Pozdrav neuvedly 3 učitelky z 38. Významné místo zaujímá slovní pochvala (34). Komunitní kruh je poměrně nová metoda, která, jak je vidět, zaujala svoje pevné místo v organizaci dne (25). Z mého pohledu je zajímavé, že nevymizelo společné zahájení jídla a přání dobré chuti (27) vedle individuální svačinky (10). V několika mateřských školách nepoužívají odměny a tresty (3), poměrně časté je však využívání sladkostí jako odměny (21), ale z výsledků je vidět, že to jde i bez nich. Důležité zastoupení má rituál společného tvoření pravidel (28). Počty ostatních rituálů odpovídají jejich vážnosti a důležitosti. Zastoupení modlitby jako rituálu (1) poukazuje na křesťanské zaměření této mateřské školy. Graf názorně ukazuje, jak se průběh dne v jednotlivých mateřských školách podobá. Některé činnosti, které dříve byly běžné, mizí (např. odměňování body a trestání puntíky). Jen 6 učitelek užívá znamení k soustředění pozornosti – pravidlo zvednuté ruky. Svolávání dětí pomocí flétny je specifická pomůcka pro učitelku s muzikálními schopnostmi.

⁶⁸ Respondenty byli jen ti, kdo opravdu pracují v mateřské škole.

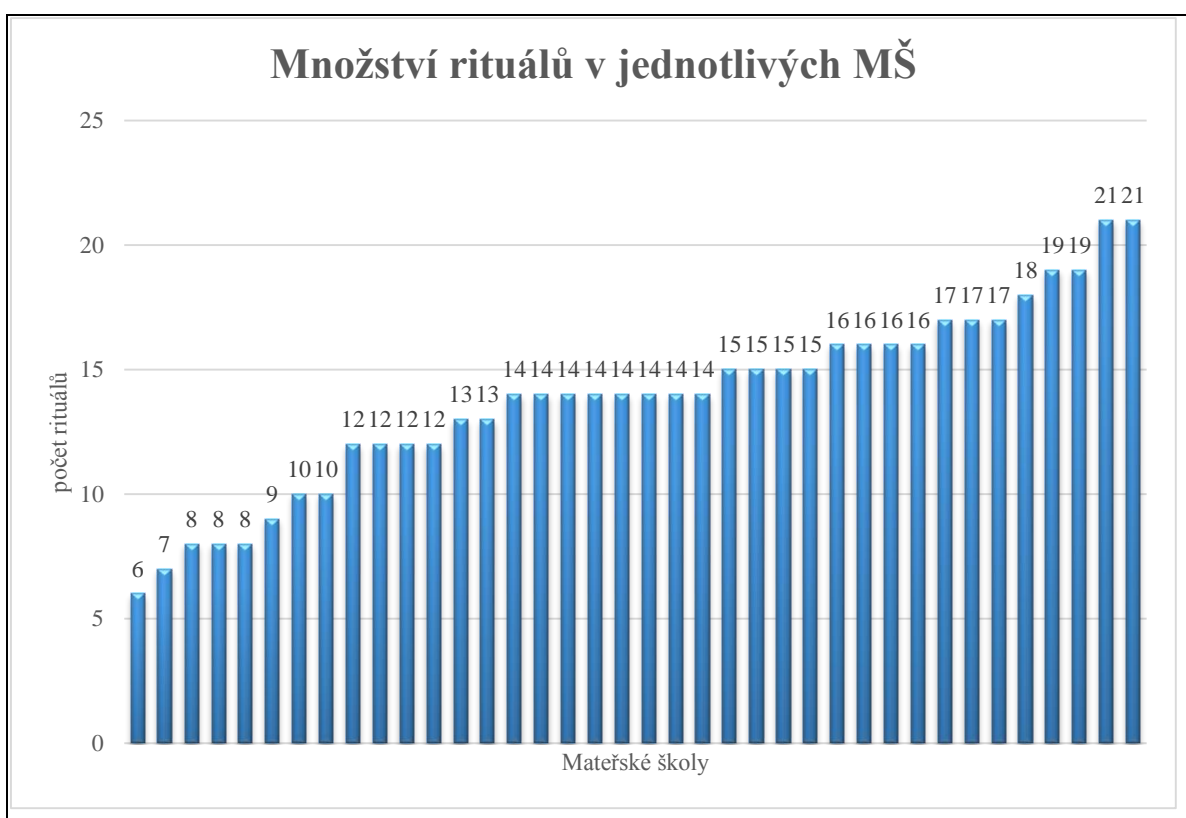
Graf č. 1

Zdroje: vlastní šetření

Dalším hlediskem pro porovnávání je rozmanitost druhů rituálů v jednotlivých mateřských školách. Na první pohled se zdá, že je poměrně velký rozptyl v jejich množství podle jednotlivých mateřských škol. Výsledky mohou být zkreslené růzností výkladu jednotlivých pojmů nebo povrchním přístupem k zpracování dotazníku. Teprve zpracování dat v grafu (Graf č. 2) znázorňuje velkou podobnost v počtu různých druhů rituálů v jednotlivých mateřských školách. Nejběžnější počet druhů je 12 až 17 rituálů. Velký výkyv v množství je množství 6 až 7 rituálů. V těchto případech by mohlo jít o znak velké uvolněnosti až nestability dětské skupiny. Proti těmto případům stojí mimořádné množství druhů rituálů (21 rituálů ve dvou případech). Pravděpodobně jde o učitelky s bohatou fantazií, se snahou o pestrost a zakořenění skupiny v tradicích lidových zvyků a obyčejů.

Graf č. 2

Zdroje: vlastní šetření

4.4.2.2 Diskuse získaných dat

V případě rituálů není snadné hodnocení důležitosti podle jejich četnosti, proto se lze zaměřit jen na počty jednotlivých činností, to znamená na jejich kvantitu. Z mého šetření tedy vyplývá, že nejvíce zastoupené rituály jsou běžné činnosti všedního dne, které učitelkám pomáhají vytvářet prostředí jistoty a pevného řádu. Přínosné je i porovnávání charakteru jednotlivých mateřských škol z hlediska využívaného množství druhů rituálů.

4.5 Shrnutí výsledků šetření

Obě výzkumné sondy potvrdily, že rituály mají v mateřské škole nezastupitelné místo. Jsou součástí sociálního učení. V odpovědích na dotazník jsou vyjmenovány činnosti, které vedou dítě k dodržování pevného řádu, činnosti se pravidelně opakují, děti musí respektovat pravidla, která si samy tvoří. Prostřednictvím rituálů se uskutečňuje vrůstání do společenství dětí i do společnosti jako takové. Bez rituálů se nelze obejít ani v životě dospělých, o to více to platí u dětí předškolního věku. Dotazovaní účastníci výzkumu projevovali vesměs kladný vztah k rituálům, v mnoha případech teprve rozhovorem se mnou a zodpovídáním otázek dotazníku kvalitativního nebo později kvantitativního si uvědomovali, co rituál vlastně je. Musím ocenit i význam studia teorie rituálů a provedení výzkumu rituálů pro mou vlastní praxi. Svědectví různých učitelek mi pomohlo rozšířit si vlastní repertoár používaných rituálů. Přínosný je i přehled rituálů během roku. Každá akce, která se opakuje ve stejném čase nebo na stejném místě a má svá pravidla (např. vánoční besídka) se může vlastně stát rituálem, pokud obsahu této akce dáme smysl a význam.

4.6 Doporučení pro praxi

Teprve v průběhu hodnocení výsledků šetření jsem si uvědomila hloubku a šíři uplatnění rituálů v mateřské škole. Ve fázi kvalitativního hodnocení jsem získala vhled do různých prostředí mateřských škol a ocenila jsem ochotu respondentů podílet se na zpracování tohoto tématu.

Obohacující a povzbuzující zkušenosti jsou pro mne odpovědi na otevřené otázky kvalitativní sondy. Domnívám se, že není dostatečně využitý potenciál učitelek mateřských škol ochotných sdílet své zkušenosti s ostatními. Svědčí o tom podrobně zpracované odpovědi a zaujatost pro věc. Nejen řízená činnost je hodna pozornosti učitelek. Považuji za nezbytné podporovat rituál a ritualizované chování v mateřských školách a učit se ze zkušeností ostatních učitelek. Na tomto místě ještě jednou zmiňuji osvětu v této oblasti prostřednictvím seminářů vzdělávání učitelek mateřských škol, které vede Hana Švejdová. Svoje místo mají i rituály, které si učitelka vymýšlí nebo spoluvytváří s dětmi. Záleží na její fantazii a zaujetí pro věc.

ZÁVĚR

Bakalářská práce se zabývá souvislostmi sociálního učení s ritualizovaným chováním člověka. Z pozice učitelky mateřské školy jsem toto téma uchopila ve vztahu předškolního dítěte a jeho touhy po rituálu. Byla jsem sama překvapena, jaké množství pramenů lze v tomto případě použít, kde všude se lze setkat s rituálem, co vše lze rituálem nazvat.

V teoretické části jsem se pokusila o vysvětlení důležitých pojmů a o shrnutí vědeckých poznatků v této oblasti. Dotkla jsem se i experimentálního výzkumu v oblasti sociálního učení nápodobou a pokusila se o propojení zkoumaných předpokladů chování předškolních dětí s rituálním chováním dětí.

Výsledky výzkumné části potvrzují, že rituály patří do všedního života, ale že obohacují všední život právě svojí jinakostí, vybočením z nudy všedního dne. Výzkumný vzorek učitelek mateřských škol dostatečně demonstruje množství a pestrost využívaných rituálů. Vzniklý seznam rituálů inspiruje k vnímání jejich důležitosti a potřebnosti. Zajímavé by bylo uskutečnit šetření s ohledem na věk a praxi zúčastněných učitelek, ze kterého by podle mne možná vyplynula podmíněnost užívání rituálů zkušeností učitelky.

Ve světle získaných poznatků jsem schopna nahlížet obyčejné věci všedního života mateřské školy v mnohem širších souvislostech. Mám větší pochopení pro speciální rituály autistického chlapce a mnohem méně se bráním nudě neúnavně opakovaných rituálů, které si děti samy tvoří. Vidím souvislosti s jistotou zázemí mateřské školy a opakovanými činnostmi a známými hrami. Studium tohoto tématu přispělo k pochopení důležitosti rituálu v mateřské škole a jeho přítomnosti v řádu celého dne i celého školního roku.

RESUMÉ

Ritualizované chování dětí předškolního věku v evolučním procesu sociálního učení je obsahem teoretické části bakalářské práce. Zabývá se jednotlivými obecnými pojmy, na jejichž základě vysvětluje souvislosti s rituálním chováním. Rozvíjí myšlenku přínosu rituálů k mechanismům sociálního učení. V centru zájmu jsou evoluční kořeny ritualizovaného chování jako prostředku formy sociálního učení nápodobou – imitací a předpoklady dítěte předškolního věku k jednání zaměřenému na kroky vedoucí k dosažení cíle více než na cíl samotný. Výzkumné šetření se zaměřuje na kvalitativní a kvantitativní hodnocení využívání rituálů v mateřských školách na výzkumném souboru učitelek mateřských škol Plzeňského kraje.

KLÍČOVÁ SLOVA:

Rituál, ritualizované chování, sociální učení, evoluce, evoluční perspektiva, imitace jako forma sociálního učení

SUMMARY

The subject of the theoretical part of the thesis is ritualized behavior of preschool children in the processes of social learning from an evolutionary perspective. There are some general terms taken into consideration and on their basis the general issues regarding the phenomenon are subject of interest. The idea of contribution of rituals to the social learning mechanisms is developed here. In the center of attention are evolutionary roots of ritualized behavior in the processes of social learning by imitation and a child's predispositions to concentrate its attention more to the structure of an action than to the goal of that action. The original research, presented in the second part of the thesis, evaluates relevant data derived from questionnaire conducted among nursery school teachers from the Plzeň Region.

KEY WORDS:

Ritual, Ritualized Behavior, Social Learning, Evolution, Evolutionary Perspective, Imitation as a Form of Social Learning

SLOVNÍČEK POJMŮ

etnologie - věda o člověku (v nejširším smyslu), zabývající se studiem kulturních jevů a problémy teorie kultury

etologie - nauka o chování živočichů a člověka

evoluce - vývoj, postupné vyvíjení; nepřetržitý rozvoj od nižšího k vyššímu

fenologie – obor zabývající se vlivem klimatu a změn počasí v jednotlivých ročních obdobích na životní projevy rostlin a živočichů

identifikace - zjišťování totožnosti; rozeznávání, rozlišování v procesu vnímání

imitace - napodobování, napodobenina

krize - 1. vyvrcholení, rozhodná chvíle, obrat ve vývoji, nebezpečný stav vývoje; 2. těžká, svízelná situace, potíž, zmatek

kult - náboženský obřad; uctívání, velebení, často nekritické

kultura - souhrn hmotných a duchovních hodnot vytvořených lidstvem; soubor buněk, tkání, mikroorganismů jedné mikrobiální populace vypěstované v umělém živném prostředí; způsob využívání pozemku, způsob zakládání a ošetřování porostu

mystifikace - úmyslné klamání, šíření nepravdivých zpráv, předstírání něčeho

obsedantní – nutkavý, vtíravý

observace - pozorování, dohled; měření

respondent - dotazovaný; účastník ankety, dotazníkového průzkumu

rigidita - nepružnost, ztuhlost, nehybnost, tvrdost, nepřizpůsobivost, nekompromisnost

rituál - obřadní úkon; pevná pravidla významného aktu

rutina - dovednost, šikovnost; mechanická, bezduchá činnost

tabu - zákaz z magických nebo náboženských důvodů; nevhodné, nedotknutelné, vyloučené téma⁶⁹

⁶⁹ *Slovník cizích slov*. [on-line]. <<http://www.slovník-cizich-slov.cz/?q=ritu%C3%A1&typ=0>>

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

1. BUDIL, Ivo T. *Mýtus, jazyk a kulturní antropologie*. 3. vyd. Praha: Triton, 1998, 259 s. ISBN 80-725-4001-7.
2. BUDIL, Ivo. *Bez rituálu zešítet*. Nový Prostor, 2007, roč. 0, č. 295, s. 10-11. ISSN: 1213-1911.
3. ČMEJRKOVÁ, Světlá, František DANEŠ a Jindra SVĚTLÁ. *Jak napsat odborný text*. Vyd. 1. Praha: Leda, 1999, 255 s. ISBN 80-859-2769-1.
4. DURKHEIM, Émile. *Elementární formy náboženského života: systém totemismu v Austrálii*. Vyd. 1. Praha: Oikoymenh, 2002, 491 s. Oikúmené. ISBN 80-729-8056-4.
5. ELIADE, Mircea. *Mýtus o věčném návratu: (archetypy a opakování)*. Překlad Eva Streibingerová. Praha: ISE, 1993, 102 s. Oikúmené. ISBN 80-852-4151-X.
6. ELIADE, Mircea. *Posvátné a profánní*. Vyd. 1. Překlad Filip Karfík. Praha: Česká křesťanská akademie, 1994, 155 s. Knihy ze světa. ISBN 80-857-9511-6.
7. FRAZER, James George. *Zlatá ratolest: Magie, mýty, náboženství*. 2. vyd. Praha: Mladá fronta, 1994, 632 s. ISBN 80-204-0488-0.
8. GENNEP, Charles-Arnold. *Přechodové rituály: systematické studium rituálů*. Překlad Helena Beguivinová. Praha: Lidové noviny, 1997, 201 s. Mythologie, sv. 1. ISBN 80-710-6178-6.
9. GIDDENS, Anthony. *Sociologie*. 1. vyd. Překlad Jan Jařábík. Praha: Argo, 2001, 596 s. ISBN: 80-7203-124-4.
10. GOFFMAN, Erving. *Všichni hrajeme divadlo: sebe prezentace v každodenním životě*. Vyd. 1. Překlad Milada McGrathová. Praha: Nakladatelství Studia Ypsilon, 247 s. ISBN 80-902-4824-1.
11. HALÍK, Tomáš. *Pane Bože! Dělam, co můžu*. Jakub Hučín. Psychologie dnes: časopis, vychází měsíčně, 2004, č. 1/2004 – 401
12. HALÍKOVÁ, Ivana. *Já to nechci jinak!* Informatorium 3-8: časopis pro výchovu a vzdělávání, vychází měsíčně, 2011, č. 2, ISSN: 1210-7506.
13. HENDL, Jan. *Kvalitativní výzkum: základní metody a aplikace*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2005, 407 s. ISBN 80-736-7040-2.
14. KAUFMANN-HUBER, Gertrud. *Děti potřebují rituály*. Vyd. 1. Překlad Alžběta Sirovátková. Praha: Portál, 1998, 94 s. Rádcí pro rodiče a vychovatele. ISBN 80-717-8203-3.

15. KELLER, Jan. *Úvod do sociologie*. 5. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 2004, 204 s. ISBN 80-864-2939-3.
16. KOPŘIVA, Pavel. *Respektovat a být respektován*. Kroměříž: Spirála, 2005. ISBN 80-901-8736-6.
17. LÉVI-STRAUSS, Claude. *Myšlení přírodních národů*. Vyd. 2., Liberec: Dauphin, 1996.
18. LORENZ, Konrad. *Takzvané zlo*. 2. vyd. Praha: Academia, 1992. ISBN 80-200-1098-X.
19. MAŘÍKOVÁ, PETRUSEK a VODÁKOVÁ. *Sociologický slovník: II. svazek P-Z*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 1996, s. 749-1627. ISBN 80-718-4310-5.
20. NEŠPOR, Zdeněk R, David VÁCLAVÍK a Iva DOLEŽALOVÁ. *Příručka sociologie náboženství*. Vyd. 1. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2008, 449 s. Studijní texty sv. 44. ISBN 978-808-6429-922.
21. PETRÁČKOVÁ, Věra. *Akademický slovník cizích slov: II. díl. L-Ž*. Vyd. 1. Praha: Academia, 1995, s. 446-834. ISBN 80-200-0524-2.
22. *Psychologie pro učitelky mateřské školy*. Vyd. 1. Editor Václav Mertin, Ilona Gillernová. Praha: Portál, 2003, 230 s. ISBN 80-717-8799-X.
23. RICHERSON, Peter J a Robert BOYD. *V genech není všechno, aneb, jak kultura změnila evoluci člověka*. Vyd. 1. Praha: Academia, 2012, 407 s. Galileo. ISBN 978-802-0020-666.
24. ROGGE, Jan-Uwe. *Děti potřebují hranice*. Vyd. 2. Překlad Alžběta Sirovátková. Praha: Portál, 2000, 131 s. Rádcí pro rodiče a vychovatele. ISBN 80-717-8418-4.
25. ŘÍČAN, Pavel. *Psychologie: příručka pro studenty*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2005. ISBN 80-717-8923-2.
26. SOBOTKOVÁ, PETRA. *Místo rituálů v současné rodině*. Praha, 2003. 169 s. Diplomová práce na Filosofické fakultě Univerzity Karlovy na katedře psychologie. Vedoucí diplomové práce Lenka Šulová
27. SOKOL, Jan. *Zapomněli jsme slavit?* Nový Prostor, 2007, roč. 0, č. 295, s. 10-11. ISSN: 1213-1911.
28. SVOBODOVÁ, Eva; ŠVEJDOVÁ, Hana. Praha: Portál, 2011, 168 s. ISBN 978-80-262-0020-8
29. ŠIMANOVSKÝ, Zdeněk. *Hry s hudbou a techniky muzikoterapie ve výchově, sociální práci a klinické praxi*. Vyd. 2. Portál, 2001, 246 s. ISBN 80-717-8557-1.

30. TURNER, Victor. *Průběh rituálu*. Vyd. 1. Překlad Lucie Kučerová. Brno: Computer Press, 2004, 194 s. ISBN 80-722-6900-3.
31. ZELINKOVÁ, Olga. *Nejlepší investicí do dětí je čas, který jim věnujeme*. Marie Těthalová. Informatorium 3-8: časopis pro výchovu a vzdělávání, vychází měsíčně, 2010, č. 1, ISSN: 1210-7506.

ELEKTRONICKÉ ZDROJE

1. KAŠE, Vojtěch. *Rituál, kognice, imitace: Historická religionistika v evoluční perspektivě*. Práce na religionistickou studentskou vědeckou konferenci v roce 2013 [online]. Dostupné z: <https://www.academia.edu/3617021/Ritual_kognice_imitace_Historicka_religionistika_v_evolutionni_perspektive> Cit. 2014-03-01
2. KLIMEŠ, Jeroným. *Mystifikace*. [online]. Dostupné z: <<http://klimes.mysteria.cz/clanky/psychologie/mystifikace.htm>> Cit. 2014-03-01.
3. KOUKOLÍK, František. *Jak se lidé naučili mluvit*. [online] Dostupné z: <<http://www.ceskatelevize.cz/porady/10121244562-jadro/207562235800016>> Cit. 2014-03-01
4. *Kulturní evoluce*. [online] Dostupné z: <<http://www.portal.cz/scripts/detail.php?id=22479>> Cit. 2014-03-01.
5. *Rámcový vzdělávací program pro předškolní vzdělávání*. [online] Dostupné z: <<http://www.msmt.cz/vzdelavani/predskolni-vzdelavani/>> Cit. 2014-03-01
6. *Rituál*. [online]. Dostupné z: <<http://cs.wikipedia.org/wiki/Ritu%C3%A1l>> Cit. 2014-03-01
7. *Rituály pomezí*. [online] Dostupné z: <<http://www.portal.cz/scripts/detail.php?id=24160>> Cit. 2014-03-01
8. *Slovník cizích slov*. [on-line] Dostupné z: <<http://www.slovník-cizich-slov.cz/?q=ritu%C3%A1l&typ=0>> Cit. 2014-03-01.
9. *Socializace – sociální učení*. [online] Dostupné z: <<http://www.unium.cz/materialy/0/0/socializace-socialni-uceni-m34188-p3.html>> Cit. 2014-03-01.

PŘÍLOHY

1. Příloha 1:

Redukovaný přepis dat otevřeného dotazníku kvalitativního šetření

Jaké rituály využíváte při přivítání dětí (pozdrav, podání ruky, žádný...)

Běžný pozdrav dospělého dobrý den či ahoj; pozdravení všech kamarádů ve třídě.

pozdrav

Ústní pozdrav s úsměvem vždy ke každému, příp. optání, jak ses vyspal(a), jak se cítíš (pohlazení) - ale většinou individuálně (ne vždy jsem plně v pohotovosti ke každému přicházejícímu)

Narozeninový rituál, Spolu jsme se potkali, ruce jsme si podali .. rituál na společné povídání,

Rozloučení se školou....

Klasicky pozdrav, až když již víme, že nikdo nepřijde, tak se sejdeme na koberci a přivítáme se ještě jednou pokřikem: Ahoj, já vás tady vítám... A pak si rychle povíme, co nás dnes čeká, případně děti sami říkají, co se jim ráno líbilo, co ne.

Popř. Obměňujeme a děláme vítání v kruhu, kdy zpíváme: Spolu jsme se potkali, ruce jsme si podali, až se dáme dohromady, tak nám bude dobře tady, to se budem mít, jó, to se budem mít.

Pozdrav – popovídání i s maminkou...

Přivítání v kruhu za ruku, nejdříve děti přivítají samy sebe, uvědomí si tím, kdo jsou, že jsou důležití, pak ostatní stiskem ruky a pohledem do očí, nakonec přivítají den a to písničkou.

Děti vstupují do třídy tiše a přicházejí se přivítat – pozdravit s učitelem. Dále se zdraví tiše s ostatními dětmi.

úsměv, pozdrav “Dobré ráno”, vyzveme děti, aby také přivítaly nově příchozího kamaráda

Jaký rituál používáte ve spojení s hygienou (čištění zubů, mytí rukou, pro přechod do umývárny - seřazení do zástupu, píseň, říkanka, báseň...)

V naší školce jsou děti vedeny k samostatnosti a tak si děti potom, co si uklidí po jídle- svačina i oběd jdou samostatně umýt ruce, jdou na WC a vyčistí si zoubky. Pastu si dávají sami, mladším dětem pomáhají kamarádi popř. paní učitelka. Děti mají svojí pastu, kartáček a kelímeček, který po použití umyjí a vrátí na místo. Na wc chodí děti bez ptaní v průběhu dne dle své individuální potřeby, pouze před odchodem ven jdeme hromadně, než vejdemo do šatny.

Umývání + toaleta před jídlem –poté seřazení a odchod do jídelny

Před obědem – hygiena individuálně po převlečení z vycházky, poté zpěv písniček(čekáme až se všichni převlečou a umyjí) pak společný odchod do jídelny

Velmi různě – obměny...např. s říkankou v hadu, nebo někdo hladí (sedící děti třeba naslepo) a ti postupně odcházejí, nebo nejdříve děvčata, kluci ještě zaposilují, nebo jako nějaká zvířátka atd. Zuby se u nás čistí po svačině – první rozdává pastu.

Básnička – ruce....., neřadíme se na žádné činnosti, průběžné mytí dle potřeby

S běžnou hygienou žádný, pouze zpočátku učíme děti, jak se správně mýt a na to používáme básničku.

Žádný zástup, říkanka jen náhodně

básničku

Děti do koupelny chodí samostatně po stolování a dle jejich potřeb.

děti obsadí 4 záchody, ostatní čekají u dveří v zástupu, až bude volno

po vykonání potřeby si umyjí ruce a odcházejí čekat na “palouček” (= odpočinkové, relaxační

místo, shromaždiště dětí), zde si zatím zpívají, opakují říkadla, hrají jednoduché klidové a slovní hry, zde používáme také rituální “kouzlení” (Hokus, pokus, fidibus, proměnit se v (hada, žábu atd)

zkus! - děti si samy volí v co se promění, používáme kouzelné prstíky :-) ... poté se děti postaví do

zástupu a odcházejí z herny na další činnosti (jídelna, ateliér pro řízenou činnost)

Žádný, chodí postupně

Jaké rituály používáte při stolování (společné zahájení, svačina probíhá individuálně, funkce hospodáře...)

Svačina- probíhá v čase od 8:30 do 9.15, v tomto čase si děti mohou kdykoliv vzít svačinu v průběhu her. Děti mají na speciálním stolečku přichystané tácky a přikrytý podnos se svačinou. Mohou si vybrat velikost chleba, a také zda chtějí namazaný, či suchý. Na přesně určených 2 stolech mají přichystané prázdné hrnečky a 2 konvice s čajem a mléčným nápojem (kakao, káva, ochucené mléka). Samostatně si nalijí dle své chuti. Po svačině si po sobě tácek i hrneček odnesou do přilehlé kuchyňky. Stejně probíhá i odpolední svačina.

Oběd- děti si po příchodu z venku a potřebné hygieně připraví na své místo prostírání (plast omyvatelný) připraví si talíř na polévku, příbor dle vlastní volby (dvě lžice nebo vidličku a nůž- mohou i nejmenší 3 leté děti, prostě jak chtějí), stolní ubrousek a pití. Mladším dětem nalévá polévku dospělá osoba, předškolní děti si nalévají polévku samostatně (rozhodnou si množství, dospělá osoba asistuje při přenášení mísy s polévkou). Talíř po polévce odnesou na určené místo, kde stojí mísa na zbytky. Pak děti chodí pro druhé jídlo, které vydává dospělá osoba. Přednost mají malé děti, pak chodí předškoláci. Po jídle si děti utrou papírovým ubrouskem pusy a samy uklidí místo. Utrou nejprve mokřým hadrem prostírku a pak suchým. Předškoláci tyto prostírky zkontrolují a pak odnáší popř. znovu utrou na místo v kuchyňce (paní uklízečka je 2x do týdne myje pečlivě

Modlitba

Svačina společně – hospodáři rozdají tácky, pití, nabídnou ovoce

Svačina společná – rovnou z umývárny si chodí samy děti a vybírají si podle svého množství a kombinaci ovoce, zel., pití. Pitný režim k dispozici k samostatnému nalití po celý den. Na oběd společná příprava ubrusu, pití, talířů, po vycházce si každý připraví lžici, příp. příbor – po polévce první dvě děti sbírají ostatním talíře, na druhé jídlo se seřadí do zástupu a po jídle si každý po sobě uklidí sám a odchází individuálně do umývárny a k lehátku.

Svačina je průběžná, oběd společný – společně si děti přejí k jídlu, funkce hospodáře už není. Máme smíšené třídy, tak starší děti pomáhají učitelce, kde je třeba. Svačinu si mažou i děti 4-5 leté, mladší podle vyspělosti.

Při obědě po nalití polévky: Talířek je kulatý, polévka je horká, ale já se nespálím, proto do ní foukám. Bud', bud' bud', dobrou chuť, ňam, ňam.

Často tohle říkadlo říkají děti hned, jak dostanou polévku a nečekají, až se nalije ostatním a pak si to s gustem zopakují ještě jednou.

Scházíme se vždy u společného stolu – před jídlem se chytíme společně za ruce a poděkujeme písni, říkankou modlitbou,

Prosíme i za ty, kteří jídlo a pití nemají – to všechno jsou dary, kterých si musíme vážit

Říkanou, díky za dary země

Děti si samy prostřou stůl: připraví si prostírání, ubrousek, příbor a hrneček s pitím. Jsou vedeny k sebeobsluze při stolování (příprava svačinek, ...) a samostatný úklid (odnášení nádobí, prostírání, utírání stolu, ...)

při svačině si děti mohou říkat, co chtějí - pí. učitelky jim vyhoví a pečivo namažou buď pouze máslem, nebo pomazánkou... atd. (jednotlivé suroviny jsou připraveny na servírovacím stolečku)

u oběda: na stole mají již prostřený ubrousek a lžičky na polévku - tím jsou vymezena místa, kam se děti mohou posadit, nejprve se správně usadí (připomínáme pravidla, rovná záda, ruce na kolínkách, zavřená pusinka, ... a čekáme, až paní učitelky přinesou oběd)

až mají všichni polévku, a i pí. učitelky sedí, společně si popřejeme (Dobré chutnání a žádné

povídání. Děkujeme za přání.), tím je zopakováno pravidlo, že u jídla nemluvíme

do jídla nenutíme, máme pravidlo - Ochutnej alespoň 3 lžičky, pokud ti nebude chutnat, nemusíš

- pití dáváme až ke 2. jídlu, kdo chce dolít - pouze zvedne ruku, nekřičí, nevolá, starší děti si

mohou dolévat pití samy

- vždy dbáme na používání “kouzelných slovíček” (děkuji, prosím, ano prosím...)

- po jídle (resp. obědě) zhodnotíme uplynulé dopoledne a do tabulky “Bobříků” (šikulík, jedlík,

ušáček = jak poslouchaly, dodržovaly pravidla) ke jménu každého dítěte přilepíme do příslušné kolonky buď berušku (+) nebo pavouka (-) slouží jako motivace dětí i jako informace rodičům (tabule visí v šatně školky)

- u "bobříka jedlíka" používáme 1 berušku- pokud dítě jedlo, nebo 2 berušky - pokud snědlo

všechno (maso i přílohu), pokud dítě nejí vůbec a ani neochutnalo dáváme pavoučka (nebo berušku sundáme pokud se jedná o dítě, které má trvale s jídlem potíže a neustálé dávání pavoučků by jej stresovalo)

- nakonec 1 dítě volá ostatní kamarády básničkou (Volám, volám dětičky, jenom hodné chlapečky a holčičky. První půjde ... - vybírá kamaráda, který hezky sedí. - upevňování znalostí jmen kamarádů + číselné řady). Vyvolané děti si zastrčí židličku (!) a řadí se do zástupu, společně pak sejdou po schodech do přízemí za rodiči či do herny. Opět se řídíme pravidlem - po schodech chodíme za sebou a držíme se zábradlí.

Rituály spojené s řízenou činností (komunitní kruh, ranní pozdrav, shromažďování pomocí písňe, písňe s ukazováním na zklidnění...)

Po ukončení svačinky volám děti písničkou:

Haló, haló pojd'te všichni sem, haló, haló dnes je krásný den, zahrajem si, zazpíváme, pěkně se tu usmíváme, dnes je krásný den, pohrajem si jen, dnes je krásný den, pohrajeme si jen. (upraveno z publikace- Nalad'te si hlásky), děti ví, že je čas uklidit a že se bude něco dít dál např. tělovýchovné chvílky, čtení pohádky, zpívání, tanec apod.

Hra na flétnu

Ranní kruh – zpěv písňe uč.- přivítání, rozhovor o předchozím dnu, co budeme dělat dnes,úklid hraček, poté řízená činnost

Komunitní kruh – začátek většinou s písni (s kytarou nebo pohybem...), spočítání se v různých modifikacích, nebo jiným pohybem (changing- výměna, dáme ruku sem..., chytíme se za ruce, uděláme kruh... atp.) + popovídání na aktuální téma – cvičit naslouchání

Komunitní kruh s písni Velké kolo uděláme....

Používáme zvoneček, jakmile zazvoníme, děti ví, že mají všeho nechat a jít na koberec.

Ranní komunitní kruh – vždy po skončení her

pomocí písňe

Po svačině a po hygieně se scházíme na „elipse“. Děti samy přicházejí. Je to naše první společné setkání a zdravíme se písničkou nebo říkankou. Několikrát během roku obměňujeme texty.

před přechodem na řízenou činnost shromáždění na paloučku + kouzlení (viz. výše)

- do ateliéru odcházíme s písničkou (Kudy, kudy, kudy cestička vede do, pošlapte za námi, cesta je před námi, kudy, kudy kudy cestička do - dosazujeme podle toho, jaký tematický celek máme, např. do peklička, do království, za Kašankou atd.), zpíváme dokola celou cestu a zároveň se řadíme v ateliéru do kroužku, který zahajuje řízenou činnost, ihned navazuje básnička

(Velké kolo uděláme, na nikoho nečekáme, kdo si s námi nechce hrát, ten není náš kamarád.)

- V kroužku si zopakujeme správný postoj (rovná záda, břicho vtáhnout...), tím se děti ztiší a poté se přivítají rituálním pozdravem, který se v průběhu jednotlivých tematických celků mění (např. zimní, jarní, čertovský pozdrav atd.- vymýšlíme samy), ale vždy obsahuje slova o tom, že si přejeme hezký den :-)

- poté si zopakujeme, který je den, vytleskáváme jej, příp. zařazujeme prstové a slovní hříčky

- následují rozhovory k tématu (děti sedí každý na své podložce v kroužku), pravidlo - Mluví ten, kdo drží skřítku Klíčka (nebo jiného kamaráda, který nás celý rok provází, letos např. hrášek Kulihrášek)

- ke každému tématu / celku máme také 1 hlavní píseň, kterou doprovázíme pohybem a tancem, tou je zakončen komunitní kruh a následují další činnosti (pohybové, hudební atd., atd.)

- blok řízené činnosti (trvá denně 45 min) je každý den ukončen částí výtvarných či pracovních činností, při jednotlivých dovednostech užíváme motivačních říkanek (např. při stříhání básničku Stříhám, stříhám, šmik, šmik, šmik. Už to umím, mám v tom cvik.)

- stále opakujeme rituální pravidla (Při práci nerušíme kamaráda. Uklízíme své pracovní místečko. ...)

Rituály pro přechod na vycházku a při pobytu venku

Po ukončení společné činnosti se vystřídají na toaletě nejprve chlapci a děvčata, kteří rovnou po umytí rukou zamíří do šatny, kde se převlečou. Ven jdeme společně, po schodech se nesmí držet a kamaráda si hledají po odchodu z budovy. Pak již činnosti venku střídáme – procházka lesem jen tak, pohybové hry na zahradě a hřišti apod.

Venku- píšťalka

Zpěv písní pro radost – čekáme než děti uklidí hračky a použijí WC – poté odchod do šatny, před vstupem do školky zpět z vycházky si dáváme hádanky – kdo uhodne, smí vstoupit, kdo neuhodne, dostane opět hádanku, tak aby jí uhodl a já nezmrzla!!!!!!

Jak kdy...scházíme z 1.p. do přízemí do šatny – většinou pouštění s motivací jako rybičky (jméno naší tř.), nebo hrou na sebeovládání – kdo to zvládne až dolů nepromluvit,... (dole s oceněním, zhodnocením kladným, komu se povedlo), jindy společný odchod nespecifik.

žádné

Žádné, řekneme si: napít, na záchod, umýt ruce a děti již křičí oblékáát, jdeme ven.

Jsme stále venku.

Po skončení elipsy se jdeme všichni do šatny obléci.

hygiena, napít se, kdo je hotový, jde na své místo v šatně a zkouší se oblékat (pravidlo: Zkus to sám, když to nejde, popros o pomoc. Velký kamarád pomáhá malému kamarádovi.)

- Při řazení do dvojic opět platí pravidlo: Velký kamarád + malý kamarád, opakujeme pravidla bezpečnosti (neutíkáme, držíme se ...)

Rituály provázející odpolední odpočinek na lehátkách (děti nemusí odpočívat na lehátku, četba pohádky před spaním, poslech reprodukováné pohádky nebo hudby...)

Mladší děti- převlečení do pyžámka

Starší děti- pomoc mladším

Společný poslech čtené pohádky. Pak se mladší děti společně s plyšáčkem mohou zaposlouchat do další reprodukováné hudby, nebo pohádky. Starší děti po odpočinku jdou v tichosti plnit připravenou činnost např. kresba pohádky, kterou slyšeli, grafomotorické listy, Metoda dobrého startu (příprava na ZŠ)

Poslech pohádky, čtení pohádky, služba ukazuje dětem na postýlkách obrázky, učitelka zpívá dětem ukolébavku

Četba pohádky učitelkou, děti jen odpočívají tak půl hodiny, kdo neusne a tu půl hodinu odpočívá si jde hrát, ostatní spáči vstávají až ve 14.h. kdo se vzbudí dříve, přijde si hrát. Děti mají pravidlo – když jiný spí – nekřičím, hraji si tiše . Kdo poruší, jde si opět lehnout – musí se převléknout zpět do pyžama a jde do postele.

Příprava lůžkovin – přinesení, rozbalení, po spaní zabalení, odnesení do police. Četba pohádky, knihy na pokračování s průběžným rozhovorem o četbě (třeba i s hádankami a různými otázkami. Někdy i reproduk. pohádka či relax. hudba. Děti mají prostor pro odpočinek, nemusí nutně spát – postupně vstávají k tiché činnosti.

Čtení pohádky před usnutím. Zavírají se modrá, hnědá, zelená očka...učitelka děti pohladí.

Četba pohádky na koberci, pak jdou na záchod a pak teprve uléhají na lehátko.

Vždy četba pohádky a pohlazení všech dětí před spaním

Četba pohádky

Při odpočívání dětem čteme příběhy, týkající se projektu, na kterém děti pracují, o aktuálním ročním období, pohádky Děti nejsou nuceny ke spánku.

- hygiena, čištění zoubků, kdo jde po obědě, čeká na maminku na “paloučku” (již si nehraje s

hračkami, může si malovat...), platí pravidlo - Plyšáčka do postýlky si bereme, až když jsme v

pyžámku.

- denně čtení před spaním - titul knihy se snažíme volit podle tematického celku, (např. v

Čarodějnické školce kniha Malá čarodějnice), reprodukované pohádky pouštíme výjimečně

- po pohádce děti pohladíme, přikryjeme a následuje “klid” na lehátko (dětem říkáme, že nejdeme spinkat, ale užíváme slovo odpočívát :-), ten platí min. 30 min, aby spavé děti měly čas usnout, kdo pak nechce spinkat, může sedět na lehátko a prohlížet si knížky, nebo je takovým dětem nabízena jiná klidová činnost, vždy ale s ohledem na spící děti

- pokud se poštěstí, že všechny děti usnou, přilétá k nim “Spinkací víla” a pod polštářkem jim

nechává nějakou sladkou maličkost :-)

- po spinkání si děti stelou svou postýlku a lůžkoviny si samy odnášejí do své přihrádky do místnosti k tomu určené

Odcházení dětí, rozloučení (podání ruky, vyprovázení ke dveřím a předání rodičům, oční kontakt...)

Odchod domů - uklidit si hračky, rozloučit se s každým dospělým ve třídě, stačí pozdrav, zavolat ahoj na kamarády a mohou jít.

Vyprovázení na chodbu za rodiči

Při příchodu rodiče si dítě uklidí hračky a přijde podat uč.ruku, abych měla přehled, kdo odešel. Rodiče přicházejí až do třídy, promluvíme co nového, jak se mají, jestli něco nepotřebují....

Rozloučení, oční kontakt, někdy vyprovázení ke dveřím. S posledními přechod na jiný pavilon (sbalení věcí a bot) rozloučení a předání patřičné učitelce

Rozloučení s učitelkou i ostatními dětmi pozdravem při odchodu.

Pozdrav a zamávání

Vyprovázení dětí s pozdravem – popovídání s rodiči

Vyprovázení dítěte a rodiče až ke dveřím.

Při odchodu se dítě loučí pozdravením s učitelem a ostatními dětmi. Učitel dítě vyprovodí ke dveřím a předáme ho rodičům.

ano: úsměv, rozloučení + přání hezkého odpoledne, popř. otázka, co budou dělat, co je čeká,

pochválení před rodiči za nějakou povedenou věc, vyprovázíme k brance, která odděluje hernu od šatny

- uklízí si před odchodem své hračky

- s rodiči prohlíží tabulku s “Bobříky”

- když jsou již oblečení a připravení k odchodu, mohou si říci o bonbónek, platí pravidlo - Pokud je “pavouček”, bonbónek není.

Rituály během roku (masopust v MŠ, maškarní rej, konec zimy, velikonoční tradice, loučení s předškoláky, zavírání lesa, adventní zvyky, vánoční besídka, obdarovávání, oslavy narozenin)

- pravidelná divadelní představení 1 x za měsíc
 - mikulášská nadílka dopolední
 - vánoční nadílka dopolední s dětmi, setkání s bývalými zaměstnanci
 - tvořivé aktivity s rodiči – podzimní, vánoční, jarní
 - návštěvy solné jeskyně podzim až zima
 - lekce plavání- 10x zima až jaro
 - pravidelné koncerty ZUŠ – podzim, jaro
 - pěvecká vystoupení ZŠ – vánoce a konec roku
 - zajíčkova koleda - jaro
 - návštěva ZOO podzim
 - akce od agentury RENO
 - návštěva restaurace - zmrzlinový pohár - spojené s návštěvou zámeckého statku
- Býkov květen- červen
- dopolední rozloučení s předškoláky v červnu
 - pyžamové disco - rozloučení s předškoláky spojené se spaním ve školce (oslava za účasti všech zaměstnanců MŠ a návštěvy zástupců města a SPOZ) v červnu
 - škola v přírodě - do Orlovic jezdí naše školka už mnoho let. Každý školní rok, přibližně během předjarního období, začínáme promýšlet program a chystat různé aktivity. Pokaždé se snažíme, aby ten současný pobyt byl pro děti jedinečný a něčím zvláštní. Vždyť některé děti se během školkové docházky zúčastní školky v přírodě vícekrát. Přestože je s orlovickými přípravami spojeno spoustu práce, pokaždé se tam těšíme. Nepředstavuje pro nás způsob luxusního žití v přírodě, ale spíše tábornickou pohodu. Děti jsou na nějaký čas bez rodičů, s námi - dospěláky a kamarády. Mají možnost projevit se samy za sebe a pomáhat nám i kamarádům. Společně prožité dny nás, kolektiv, vyzkouší a stmelí. Po návratu často na vše vzpomínáme a mladší kamarádi se mají na co těšit. Věříme, že doma, mají děti rodičům co vyprávět.

- pravidelné celodopolední vycházky – „turistické výpravy“ vždy v určený den 1 x v měsíci v průběhu celého roku, za každého počasí
- každý měsíc čtení s Večerníčkem – společná akce celé školky
- návštěvy ZŠ s našimi předškoláky
- setkání se zástupci města Horní Bříza, návštěva budovy městského úřadu
- cesta světýlek – na podzim
- sportovní odpoledne s rodiči – v červnu
- přání dětem k narozeninám a svátku – společně ve třídě, vždy kruh kolem oslavence,
- Svátek: báseň Fialka rozkvetla, tak krásně voní, hlavičku pozvedla zvonečkem zvoní a víš, co zvoní, nejprve tichounce, pak nahlas za to, že naše..... Hanička.... je naše zlato. Dítěti, které má svátek popřejí dospělí a pak děti písničkou. Oslavenec rozdá bonbóny a děti s pohlazením oslavence poděkují.
- Narozeniny: Písnička: Hodně štěstí zdraví.... Pak dítě vybere kamarády na hobla a kdo bude držet nohy, učitelka drží dítě. Dítě sfoukne svíčku na umělém dortu a písničkou mu popřejí děti a dospělí dají dáreček. Pak již stejně jako při svátku.

2x dny otevřených dveří – podzim, jaro – rodiče mají možnost pohrát si dopoledne s dítětem v MŠ, nebo si něco v každé třídě vyrobit

Vánoční besídka + koncert žáků ZŠ v MŠ, koncert předškoláků pro ostatní děti a zaměstnance

Kdo má narozeniny, svátek přinese ostatním dětem sáček bombonů – my mu zazpíváme jeho oblíbenou píseň a popřejeme mu

- Společné muzicírování s rodiči – zapojíme je do zpěvu + hra na nástroje
- Rozloučení s předškoláky – pasování na školáky + táborák
- Škola v přírodě – od pondělí do pátku – pobyt s dětmi v přírodě
- Spaní v MŠ – buď před Vánoci nebo v únoru + cesta za pokladem po školce + diskotéka – jen předškoláci
- Společná návštěva cukrárny – před koncem roku

Zde jsem teprve od září – takže Vánoční posezení s rodiči a programem (předvedení naučeného + vánoční příběh s náznakem dramatizace), maškarní, oslava nar. a sv. – popřání, zazpívání písničky podle výběru..., a ostatní uvidím

Masopust, velikonoční, podzimní a jarní tvoření s rodiči, vánoční zpívání koled, koncert, přespávání předškoláků, společné rozloučení – pasování na školáky, oslavy narozenin, závěrečná dětská party....

Vítáme podzim, zamykáme zahradu, uspíváme broučky, krmíme lesní zvěř (nosíme do krmelce), vánoční dílnička s rodiči nebo besídka, čerti, maškarní, jarní besídka nebo dílna, vítání jara, vynesení Morany, velikonoční putování za zajíčkem, při narozeninách zpíváme a dáváme hobla, děti oslavenci říkají, čím by ho obdarovaly.

Seznámení s vánočním příběhem – dramatizace příběhu pro rodiče – společné posezení

- Masopust v MŠ
- Oslava Velikonoc – seznámení s velikonočním příběhem – zrada, poslední večeře smrt Ježíše, vzkříšení...
- Rozloučení s předškoláky – zahradní slavnost
- Oslavy narozenin

Narozeniny se slaví dortem se svíčkami a dárkem od naší školky, tradice slavíme každou v závislosti na aktuálnosti, snažíme se dodržovat staré zvyklosti a navazovat na ně naším programem.

Neměnná je slavnostní narozeninová elipsa. Pořádáme vánoční i velikonoční setkání s rodiči, kde děti hostí své rodiče a dále maškarní rej, společný výlet s rodiči a víkendový pobyt. Pravidelně připravujeme přednášky o Montessori pedagogice a sdílení pro rodiče. S rodiči pravidelně probíráme pokroky a potřeby jejich dítěte.

těch je spousta :-)))

- celoročně oslavy narozenin při svačince (školka je celý den vyzdobena, narozeninový klobouk, většinou rodiče přinesou dort, společné zpívání oslavenci, gratulace - společně posloucháme, co si děti přejí, malý dáreček od školky pro každého oslavence)
- tématické dny (vločkový, květinový, jablíčkový ...)
- čertovský a čarodějnický kalendář s úkoly na každý den, Čertovská školka, Čarodějnická školka

- společné pečení perníčků na školkový stromeček, vánoček, masopustních koláčů či koblih, štrůdlů

- perníkový adventní kalendář (pro děti chystají paní učitelky), školková vánoční nadílka - vždy 1.

den školky v novém roce, dopisy Ježíškovi + Ježíškova schránka

- výroba ptačích budek + lojových koulí (odpoledne s rodiči)

- zahradničení (záhonek + malý skleník)

- projekt "Pyramidáček", zdravý živ. styl, zdravá stava, vitamíny, ovoce + zelenina, tělo, nemoci (doplňujeme o chuť. a vizuální poznávání ovoce a zeleniny, výrobu fresh džusíků - volba vlastních kombinací, výrobu panáčků z ovoce a zeleniny...)

- pravidelné písemné hodnocení dětí (diagnostiky) + konzultační setkání s rodiči

září / říjen - seznamovací víkendový pobyt rodin (Ježíškova cesta - Boží Dar, turisticko-sportovní víkend)

říjen - Podzimní akce (zahrada školky, či trasa v jejím okolí s cílem ve školce), každý rok jiné téma např. Uspávání broučků, Pohádková cesta za skřítkem Pižďuchem, Vesmírná cesta, Houbičková slavnost - většina akcí je kostýmových (všichni jsme broučci, čertíci, Afričani ... - podle tématu)

- při každé akci je speciální program: různá stanoviště s tematickými úkoly, představení pro rodiče, na závěr vždy společné pohoštění, posezení a povídání s rodiči (maminky napečou :-), k některým akcím vymýšlíme také domácí úkoly pro děti a rodiče (např. vyrobit dýňáčka, skřítku ovocnáčka ... atd. - při akci jejich výstava)

- 5. prosinec podvečer- společná Mikulášská nadílka (představení pro rodiče, co jsme se naučili v Čertovské školce)

- zpívání koled s rodiči (předvánoční setkání, koledy, cukroví, děti punč, rodiče svařák)

- leden: společná víkendová návštěva divadelního představení (děti + rodiče)

- únor: masopust, karneval (tradice, pečení koláčů či koblih, průvod s maškrou, masopustní

hostina...)

- 21. 3. vítání jara, topení Morany (děti si ji vyrábějí), sázení jarních kytickek na školkový záhon

- Velikonoční nadílka (dopol. pro děti úkoly na zahradě školky - vždy jim nadílku přinese někdo

jiný: zajíček, slepička, beránek - dospělý se převlékne do kostýmu, sehraje divadlo, za splnění

úkolů a přednesení velikonočních říkadél dá každému nadílku)

- duben: dobrovolná brigáda na školkové zahradě + pečení špekáčků

- 30. 4. - Čarodějnický rej (děti + rodiče, odpoledne na zahradě školky)

- Den matek + Den rodin - společný nedělní výlet (různé / každý rok jiné - vlakem na golf do Plas, hrad Švihov, společný piknik v přírodě, návštěva statku v Újezdu nade Mží... , předávání výrobků a přáníček pro maminky)

- květen/červen: dle zájmu opět společný víkendový rodinný pobyt

- Den dětí (hledání pokladu)

- červen: závěrečná zahradní slavnost - tematická, převleky, stanoviště, tombola, občůdek, loučení s předškoláky, předávání upomínky na školní rok (každý rok jiné, např. ročenka, pexeso s fotkami dětí, šerpy, tabla ...) + společné grilování na závěr

Podzimní výlet s rodiči, slavnost sněhuláka, kolovýlet, zahradní slavnost, spaní předškoláků ve školce...

- červenec + srpen: prázdninová školka (každý týden jiné téma, jiné dobrodružství, jiný výlet)

Tabu – něco, co se nesmí, o čem se nemluví (používání nevhodných slov)

Tabu- nic mě nenapadá o všem mluvíme a vše si vysvětlujeme- ubližování si, ošklivá slovíčka apod.

Nic mě nenapadá

Kdo mluví sprostě – chodí si vypláchnout pusou od špatných slov !!!!

Používání nevhodných slov, nevhodné zacházení s rukama- nedělat druhému, co se mu nelíbí (ani mně by se nelíbilo) = zlaté pravidlo. Neskákat do řeči,...

Diskutujeme o všem, nejsou žádná tabu ve školce

Máme pravidla, která se musí dodržovat, pokud ne, tak si je znova musíme vysvětlit a popovídat si, proč ta pravidla máme. Většinou si je děti vysvětlují sami mezi sebou, učitelka zasahuje minimálně.

Rozlišovat dobro a zlo

U nás se mluví o všem, i tom, o čem se nesmí mluvit, učíme děti být asertivní a když se používají nevhodná slova, společně hledáme slova vhodná.

Nemáme, žádné tabu.

- tabu je v podstatě vymezeno našimi pravidly, co je porušuje je tabu = nedělá se
- pravidla si děti malují, a jsou vyvěšena v zarámovaných obrázcích v jednotlivých místnostech

školky, podle toho, co kde dodržujeme

- ale obecné hlavní pravidlo je: Jsme na sebe hodní, neubližujeme si, respektujeme se, mluvíme

slušně, používáme kouzelná slovíčka.

Odměňování a tresty (sladkosti, vyloučení z kolektivu)

Odměna- pochvala a povzbuzení, sladkost jen výjimečně

Trest- domluvou a případně napravením přečinu jiné tresty neužíváme (např. omluva kamarádovi, kterého uhodili apod.)

Zachová-li se dítě hezky k někomu (neplánovaně, nenařízeně)- pomáhá mu oblékat, stará se o menší dítě venku, ustoupí... (odměna bonbon, neplánovaně, ne vždy, dítě tak nemůže kalkulovat, aby mohlo odměnu dostat...)

- Sbírání puntíků za cvičení (když nedostanou napomenutí - nezlobí u cvičení a nelezou na nářadí), za 4 puntíky samolepka
- Chová-li se opakovaně nevhodně k jiným dětem, musí na chvíli na „trestnou lavici“- přemýšlet co bylo špatně, pak to probere s učitelkou či dítětem, kterému je potřeba se omluvit
- Mluví-li sprostě- jde si vypláchnout pusku vodou atd...

Když odměna, tak pro všechny, tresty moc nepoužíváme – jen slovní napomenutí, kdo zlobí, dostává úkol ke stolu – nejčastěji LOGIKO

odměna – pochvala, konkrétní ocenění, vyzdvižení, někdy sladkost, obrázek, oblíbená omalovánka podle výběru,... trest – snažit se předejít (rozložení dětí vedle sebe, např. při spaní, nebo v kruhu changing), v případě chyby v chování – rozhovor, rozebrání, nacházení důvodů a řešení + náprava, někdy vyloučení na čas z kolektivu, dát stranou (pozorování, přemýšlení)

Jsme MŠ v síti škol podporujících zdraví, heterogenní, kde není možné soutěžit (děti různého věku), odměnou je prožitek, sladká odměna výjimečně, spíše sušené ovoce nebo čerstvé ovoce. Z kolektivu děti nevylučujeme.

Pokud máme, dostávají sladkosti, když ne stačí jim i pochvala, pohlazení.

Při zlobení používáme posazení ke stolečku

Tresty nepoužíváme , občas sladkosti, obrázky za odměnu

Netrestáme, odměňujeme konkrétní věci, konkrétní větou.

Odměny a tresty nepoužíváme, nejsou v souladu s filozofií školy.

- berušky / pavouci (viz. Bobřici)

- bonbónek na cestu domů

- tresty nepoužíváme !(max. a jedině: pokud je dítě vyloženě ošklivé na kamarády nebo se dostane do nějaké hysterické situace - odvedeme jej do šatničky, ta je v návaznosti na hernu a je oddělena jen “lítačí” brankou - tudíž je do ní stále vidět- kde dítě chvíli zůstane, buď za naší přítomnosti (domluvíme mu, zklidníme jej) nebo pokud to nepomáhá, tak samo (ale stále jsme od něj 2m v herně, vidíme na něj, můžeme na něj mluvit :-) nikdy tedy není samo za zavřenými dveřmi!

Cokoliv vás napadne v souvislosti s rituálním chováním dětí a nepasuje do žádného bodu odpovědí (překonávání strachu, seznamování s pravidly...)

Třídní pravidla, které společně s dětmi tvoříme- zaměřujeme se na to, co nám nejde a co se nelíbí dětem a dospělým, snažíme se vést děti k tomu, aby pravidla vymýšlely, co nejvíce samostatně (např. v koupelně necákáme na zem- ostatní můžou uklouznout, po hračkách nešlapeme, zničí se; každá hračka má své místo, jinak ji nemůžeme znovu najít) apod.

Pravidla si stanovujeme na počátku roku, připomínáme si je. Pak už stačí jen – vzpomeň si jak se máš chovat...nebo co říká pravidlo

Starší děti, když jsou dříve hotové, pomohou mladším (v šatně, venku za ruku), venku – pravidla, pokyny k pobytu a pohybu, signály k odchodu (např. počítání slovně, nebo jen ukazování prsty), jinak mě nic nenapadá, ale kdyby něco, dám vědět □

Ve školce na začátku roku si stanovíme pravidla, která máme předkreslená na papírovém kruhu

Větší skupina dětí dokáže být více organizovaná, chová se jako jeden celek, děti podvědomě chápou důležitost organizovanosti v případech, kdy se jde po silnici, přechází se, apod. Nově příchozí děti se rády přizpůsobují novým rituálům, připadají si pak při jejich plnění důležití a náležitě vážení.

Pravidla si stanovujeme společně na začátku školního roku. Děti si pravidla samy vyvozují. Když si je samy stanoví, snadněji se s nimi ztotožní a respektují je.

Vytváříme pavučinu z provázku a pozorujeme a povídáme si o tom, jak jsme spolu všichni spojení a provázání, že tedy záleží na každém z nás, aby nám tady bylo dobře.

- respektujeme všemožné dětské individuální rituály (např. obliba stálého místa v jídelně, vlastní hračka/dudlík/ plenka na šmudlání pro usínání) i jejich strachy a obavy (např. převleky, kostýmy)

- děti do ničeho nenutíme, jen nabízíme, popř. pomáháme strach / obavy překonávat

- v čertovské či čarodějnické školce dětem vysvětlujeme, že tyto bytosti jsou naši kamarádi,

nemusíme se jich bát, naopak se v ně také proměňujeme (máme růžky, ocásky...)

Typ mateřské školy (soukromá, církevní.....)

Jsme mateřská škola zřizovaná obcí. obecní MŠ

křesťanská

státní

klasická obecní MŠ, vícetřídní, tř. heterogenní (4-7 let)

státní MŠ – v síti škol podporujících zdraví.

Církevní Mateřská škola kardinála Berana Plzeň

Soukromá MŠ Montessori Plzeň

soukromá (bez zápisu do Školského rejstříku), využíváme program Začít spolu

Lesní mateřská školka Berounka Druztová

www.lesniskolkaberounka.cz

2. Příloha 2:

Dotazník - tištěná forma

Jaké rituály využíváte při příchodu a odchodu dětí

- pozdrav při vstupu do třídy
- podání ruky
- oční kontakt
- tiché osobní přivítání
- pozdrav ostatních dětí
- vyprovázení dítěte při odchodu

Jaké rituály používáte při stolování

- společné zahájení – přání dobré chuti
- svačina probíhá individuálně
- modlitba
- píseň, říkanka
- samostatná příprava svačinky
- ochutnávka

Rituály spojené s řízenou činností

- komunitní kruh
- společný ranní pozdrav (pokřik, říkanka)
- shromažďování pomocí písňe
- svolávání hrou na flétnu
- svolávání pohybovou hrou
- využívání speciálního místa (relaxační prostor, vyznačený kruh, elipsa, palouček)
- využívání polštářků, sedacích pomůcek k vymezení prostoru (kobereček)
- písňe s ukazováním na zklidnění
- hodnocení předcházejícího dne a seznámení s plánem na den

- dítě svolává ostatní
- znamení k soustředění pozornosti (zvednutá ruka)
- znamení zvukem zvonku

Rituály provázející odpolední odpočinek na lehátkách

- četba pohádky před spaním
- děti mohou mít plyšové zvířátko
- pohlazení

Rituály během roku

- loučení se zimou
- vynášení Morany
- loučení s předškoláky (pasování na školáky)
- zavírání lesa
- narozeninový dort
- zamykání zahrady
- společné tvoření pravidel

Odměňování a tresty

- sladkosti
- pohlazení, slovní pochvala
- body, puntíky (kladné x záporné hodnocení)
- vyloučení z kolektivu
- vyplachování úst při použití nevhodných slov
- nepoužíváme odměny a tresty